

VASAS GÉZA

A ruszin autonómia választútjain (1939. március-szeptember)

1. Bevezetés

Az első világháborút lezáró versailles-i békerendszer nemhogy megoldotta volna a közép-európai térség nemzeti, nemzetiségi gordiuszi csomóját, hanem a szálakat, ha lehet, még jobban összekuszálta. A nemzetiségi önrendelkezés jelszavával terelt népeket, néprészeket kisebbségi sorba. A felbomlott, felbomlasztott Osztrák-Magyar Monarchiából az utódállamok az elődhoz hasonlóan soknemzetiségű alakulatokként jöttek a világra. Egyetlen államból most legalább négy kisebb hasonmás született. A bajok gyökere alighanem az volt, hogy mit sem változott az a nemzetállami modell, amelynek szuverenitásigénye nem fért össze a hatalma alatt élő multinacionális társadalmak autonómatörékvésével. Jóllehet, s ez feltétlenül a békerendszer hozadéka, a kisebbségi szerződések kötelezettségvállalásai mindenféleképpen előrelépésnek számítottak. Még akkor is, ha ezeknek végrehajtását szankció hiányában nemigen lehetett számon kérni. S ugyan magányos kivételként állt a kérdés olyan példaszertű rendezése, mint Finnország és Svédország megállapodása az Åland-szigeteki autonómiáról, azért egy új gondolkodásmód jelenlétét tanúsította.

A történelmi Magyarország északkeleti része, melyet csak a húszas években kereszteltek Kárpátaljára, 1919-ben Csehszlovákiához került. A cseh politikusok már 1918-tól az autonómiáigérek szírcsühangjaival, majd a Saint-Germain-en-Laye-ban aláírt kisebbségi szerződés kifejezetten erre vonatkozó kötelezettségvállalásával próbálták az új állam hűségére téríteni az egyébként szűk ruszin szellemi és politikai elitet. Ezzel azonban mintegy ki is jelölték az ébredő ruszin közélet fő mozgásirányát, a törékvést a szerződéssel szavatolt belső önrendelkezés megvalósítására. A területi önkormányzat iránti vágyat azután kívülről, az integrális revízió reményében, Magyarország is lankadatlanul táplálta. Prága részben ettől való félelmében időről időre halogatta az ígért, egyszersmind szerződéses kötelezettség valóra váltását. Erre csak az állami összeomlás végpillanataiban, 1938 őszén szánta el magát. De ekkor már mindez szalmaszálba kapaszkodásnak bizonyult. A csehszlovák állam sorsát megpecsételte az 1939. március 15-ei német bevonulás, amellyel egy időben a Magyar Királyi Honvédség csapatai is átlépték az első bécsi döntés által meghúzott határvonalat, hogy visszafoglalják Kárpátalja egészét. Az új helyzet Teleki Pál kormányának szegzte a kérdést: „vajon képes lesz-e a hatalmpolitika kényszerpályáin egyensúlyt kereső Magyarország a visszatért területnek megadni a támogatott, sőt követelt és ... megígért autonómiát?”¹

2. Ünnepléses ígérek és az elhatározás

A Magyar Királyi Honvédség csapatai a Szics-gárdisták szörványos ellenállását legyűrve három nap leforgása alatt visszafoglalták az egész kárpátaljai területet. A ruszin autonómia régi-új gondnoka így Budapest lett. Teleki miniszterelnök március 16-án a képviselőházban, majd másnap a felsőházban az csemény ünnepléses bejelentéskor ugyanazon szavakkal

* A tanulmány egy hosszabb munka részeként a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Dunatíji Népek Szakalapítványának támogatásával készült.

¹ Vasas Géza: A belső önrendelkezés érvényessége. Valóság, 1999. 8. szám, 33. A jelen tanulmány ennek a munkának közvetlen folytatása.

ígérte az önkormányzatot „az ősi köteléken belül is a testvér rutén népnek.”² Ezzel egyértelműen kifejezésre juttatta kormánya szándékának változatlanágát az új körülmények között is, ugyanakkor az „ősi köteléken belül” fordulat összevetve a magyar Miniszterelnökség második ügyosztálya által is jóváhagyott 1936-os ruszin tervezetben foglaltakkal, a létesítendő autonómia határainak némileg beljebb kerülésére figyelmeztetett.

Horthy Miklós kormányzó március 17-én este egy napra elutazott az éppen csak visszatért területre, hogy szemlét tartson a tűzkeresztségen átesett honvédelakulatoknál. A Csap, Munkács és Huszt érintésével tett, ünnepélyes fogadtatásban, hazafias érzelmekben bővelkedő útját befecszvén különvonata már visszaindult a fővárosba, ahol czalatt a Sándor-palotában – 18-án délután öt órakor – Teleki elnöklete mellett értekezlet kezdődött a kárpátaljai önkormányzat előkészítésére.³ A tanácskozára meghívót a sorsdöntőnek ígérkező 1939-es esztendő és a megelőző másfél évtized azon magyarországi politikusai és kormánytisztviselői kaptak, akik hivatalos tevékenységi körük vagy személyük révén váltak érdekeltté a kárpátaljai ügyekben. Jelen volt a belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc, Tasnádi Nagy András igazságügy miniszter, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, Csáky István külügyminiszter, korábbi miniszterelnökök: Bethlen István, Károlyi Gyula, Darányi Kálmán, Imrédy Béla, az egy évvel korábbi igazságügy miniszter Mikecz Ödön, a kárpátaljai származású nagybirtokos, báró Perényi Zsigmond koronaőr, az Imrédyvel képviselőházi elnökként szembeforduló tudós és kultúrpolitikus Kornis Gyula, Vay László, a Magyar Élet Pártjának ügyvezető elnöke, Eckhardt Tibor, a Független Kisgazdapárt első embere, Rassay Károly, a nemzeti szabadelvűség magányos képviselője a magyar törvényhozásban, Illés József jogtörténész professzor, a magyarországi „ruszinszkóiak” szervezetének elnöke, három államtitkár, köztük a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályát vezető, nélkülözhetetlen Pataky Tibor.⁴ A kiválasztáskor Teleki szemmel láthatóan arra törekedett, hogy lehetőség szerint széles politikusi kör véleményét kérje ki – ezt mutatta a két ellenzéki pártelnök meghívása is –, azonban Bródynek és a többi kárpátaljai vezetőnek a mellőzése félreérthetetlenül jelezte, az autonómia nem lehet „a velük való egyezkedés tárgya, hanem a magyar kormány szuverén elhatározásának közjogi következménye”.⁵ Ennek ellenére magát Bródyt egyáltalán nem akarta kirekeszteni az önkormányzatot előkészítő folyamatból, hiszen március 15-én Teleki éppen vele tárgyalt négy szemközt, s bár részletekbe nem bocsátkozott, de tájékoztatta a 18-ára összehívandó értekezlet témájáról, és éreztette vele azt is, magyar kormánykörök benne látják a ruszin terület „legális képviselőjét”. Az egyeztetésbe tehát mindenképpen be kell vonni Bródyt, a döntéshozatalba ellenben már nem, ez lehetett a kormányfő álláspontja.⁶

A tanácskozás témája ilyenformán az önkormányzatot konstituáló akaratelhatározásnak és az alapelveknek a megbeszélése volt. A miniszterelnöki proposíció után Pataky államtitkár ismertette a kárpátaljai autonómia előtörténetét egészen 1938 őszéig. Az 1936-os és 1938-as ruszin tervezetről elmondta, hogy többszöri átdolgozás utáni kompromisszumok credményi, ezért nem felelnek meg maradéktalanul az alkotmányjogi precizitás követelményének, valamint – s ez a legfontosabb – „a Cseh-Szlovák Köztársasággal szemben folytatott küzdelemnek voltak eszközei”, s mint ilyenek tudatosan „szélső álláspont” képviseltek, hogy cleve elfogadhatatlanok legyenek. A fejtegetésben amolyan feladatszabásként egy kimondat-

² Képviselőházi Napló (a továbbiakban: KN) 1935/XXII. k. 387.

³ A jegyzőkönyv teljes szövege megtalálható Egyed István hagyatékában és javításaival, kiegészítéseivel a Kárpátalja önkormányzatára vonatkozó tervezetek, hozzászólások között. MTA Kézirattár, Ms 10.734/25

⁴ Részt vettek még az értekezleten Tomcsányi Kálmán és Zsindely Ferenc államtitkárok, Gyömörcy Sándor országgyűlési képviselő, Zách Emil altábornagy.

⁵ Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938-1941)*. Budapest, 1967. (a továbbiakban: Tilkovszky) 165.

⁶ Innentől a jegyzőkönyv anyagára épül a feldolgozás.

lan következtetés lappangott: újra kell, mégpedig szűkebbre gombolni a Kárpátaljára szabott autonómia mellényét.

A téma történeti háttérének megvilágítása után Bethlen István emelkedett szólásra. A miniszterelnöki kérdésre – vajon adassék-e önkormányzat a ruszinok lakta területnek – határozott igennel felelt. A lefolyt húsz esztendő cseményei, főképpen az utóbbi idők fejleményei miatt lehetetlennek tartotta, mintha mi sem történt volna, Kárpátalja bekebelezését a megyarendszerbe. A Károlyi Mihály kormánya alkotta X. néptörvénytől kezdve minden ebbe az irányba tett lépés az autonómia megadására kötelez, állította. De meg volt arról győződve, hogy ugyancsak követeli a „politikai rezon is”. Egyfelől az „ukrán izgatás” a ruszinok „nemzeti öntudatát bizonyára sokkal nagyobb mértékben fejlesztette, mint bármiféle ígért”, mely magyar kormánykörökből származott. Másfelől külső tényezők nem elhanyagolható súllyal estek latba az autonómia mellett: az amerikai ruszinok magyarországi nemzettestvércik sorsa felé irányuló figyelem, az immár független Szlovákiának mint szláv államnak vonzóereje egy cselegetes kárpátaljai elégedetlenség esetén és nem utolsósorban a fel-felhangzó német vádak, hogy Budapest elnyomja kisebbségeit. Ilyen megfontolások Szkuillája és Kharübdiszé között egyenesen veszedelmesnek ítélte az autonómiáról történő megfélekedezést. Úgy látta, a leglényegesebb mozzanat annak a józan formának a megtalálása, amely kielégíti az önkormányzat alanyának, a ruszin népnek az igényeit, mégsem megy túl a szükségesség határain, első-sorban a magyar állam egységének követelményén. Nem beszélve arról, hogy a baráti Lengyelország nagyszámú ukrán lakossága okán a leghatározottabban ellenezte a ruszin autonómiát.

A magyar közélet nagy realistája a politikai feltételek mentén mérte ki egy leendő önkormányzat sarokpontjait. Az egyik a népi autonómia, mely kulturális alapon illette volna meg a ruszinokat, a másik a területi autonómia különböző módosításokkal és kiegészítésekkel felújítván a régi magyar vármegyei önkormányzatot. Ez utóbbiról született elgondolását részletezte aztán. Eszerint „az egész területet egy közigazgatási egységbe kellene összefoglalni és nem szétosztani ... Ung, Bereg és Máramaros vármegyék között úgy, ahogyan az a múltban volt, mert ez eleve még a színét is elvenné annak, hogy itt autonómia van”. A területben jócskán, hatáskörében csak némileg megnövelendő önkormányzati egységet vajdaságnak (bánságnak) javasolta elnevezni (amint fogalmaz: „hangzatos nevet adnék neki”), hogy kihangsúlyozzák a vármegyétől való különbözőséget. Meg akarta őrizni a vármegye alkotmányjogi szerkezetét is, amikor az ottani adminisztrációt vezető főispán-alispán funkciókettősét a helytartó (kormányzó) és a vajda hivatali hatáskörébe kívánta átnemteni. Ennek alapján a helytartó hivatalát középfokú államigazgatási hatósággá alakította volna át, amely széles körű helyi kinevezési jogkört gyakorolhatott volna. A ily módon irányított önkormányzati egység képviselőtét felerészben a hagyományos választás, másrészt pedig az akkoriban korszerűnek tekintett korporatív elv révén vélte létrehozandónak. A nyelvhasználát vonatkozásában természetesen a kétnyelvűség pártján állt egészen addig, hogy csak az tölthessen be hivatalt, aki mindkét nyelvet megfelelő szinten bírja.

Ezzel párhuzamosan a felállítandó kulturális autonómia végrehajtására a ruszin népet a történelmi lojalitás szálaival a magyar államhoz kötő görög katolikus egyházat szemelte ki olyan megszorítással, hogy „bizonyos felügyeleti jogot kell adni” a vajdasági képviselőtestületnek is. A kulturális autonómia pénzügyi fedezetül szánta a ruszin nép illetékes hatóságai (feltehetően a végrehajtással megbízott görög katolikus egyház) számára az iskolaadót és „bizonyos fokig” az állami erdők tiszta jövedelmeit. Sürgette mindezek mellett központi pénzintézet megalapítását, a hitel- és fogyasztási szövetkezeti mozgalom megindítását, köz-munkák bevezetését, „hogy ne üres kézzel menjünk oda, mert ha üres kézzel megyünk, akkor egy fél esztendő múlva azon fogjuk észrevenni magunkat, hogy odajutottunk ezzel a területtel is, mint a magyarlakta Felvidékkel, ahol az elégedetlenség napról napra nő.”

Bethlen helyzetelemzése pontos, az önkormányzatról kifejtett elgondolásai, mivel még elvi síkon mozogtak, érthető módon nagyon is vázlatosak voltak, kiváltképpen állt ez a területi és népi (kulturális) autonómia tisztázatlan viszonyára.

A Bethlen után szólásra jelentkező Darányi Kálmán érdemben alig járult hozzá a tanácskozás credményességéhez, arra szorítkozott mindössze, hogy egyetértsen az addig elhangzott javaslatokkal. Annál több lényeges felvetést és új szempontokat tartalmazott Imrédy Béla hozzászólása. Bár azzal érvelt, hogy az autonómiára vonatkozó ígéret csak önkéntes csatlakozás esetén állt fenn, s mert nem így történt, az a magyar kormányt erkölcsileg fölmenti az adott szava alól, a politikai okosság mégis azt parancsolja: „meg kell adni az autonómiát”. A keretek megszábanánál ugyanakkor a jövőbeli lehetséges változásokra tekintettel óvatosságot ajánlott, mivel fejlettebb nemzeti öntudattal rendelkező népek, nemzetiségek Magyarországhoz visszakerülése esetén „olyan messzire kellene elmennünk, ami azután ... az együttes állami életet ... jóformán lehetetlenné tenné”. Ugyanerre int az a gyakorlatias bölcsesség is, „hogy tágitani lehet egy autonómiát, de szűkíteni nem”. A németbarátság felé arszolgáltató Imrédy tehát kategorikusan elutasította a nemzetiszocialista jog egyik kedvenc fogalmának, a „népcsoporti elvnek” bármiféle megvalósítását, és egyértelműen a területi autonómia mellett nyilatkozott. A kulturális autonómiát ezzel szemben nem vetette el, ám azzal szerinte nem a ruszin népet, hanem Kárpátalját mint leendő közigazgatási egységet kellene felruházni. Az autonómia így kiterjedt volna a közoktatásra, vallásra, szociális ügyekre és a helyi igazgatásra. Kifejtette azt is, miért lenne Ungvár az autonómiának Munkácsnál megfelelőbb központja: azonfelül, hogy a ruszin intelligencia fővárosa (ott található a munkácsi püspökség székhelye), jelentős igazgatási infrastruktúrával is rendelkezik, ami komoly megtakarítást jelenthet a központi költségvetésnek. Nyomatékkal hívta föl a figyelmet Bródyra, mint a kinek feltétlenül szerepet kell juttatni a területi autonómia igazgatásában, jóllehet ismerte Bródy felfogását az önkormányzat általa körvonalazottnál szélesebb hatásköréről.

A volt miniszterelnökök sorában utolsóként szót kérő Károlyi Gyula először a terület déli határaitra kérdezett rá. Válaszában Teleki a bécsi döntés meghúzza, tulajdonképpen etnikai határvonal megtartását helyezte kilátásba, csupán két ponton jelzett megoldásra való problémát: Nagyszőlősi és környékének (1938 novemberében még a határ túlsó oldalán maradt) a hovatartozásában és a Kárpátalja székhelyéül szánt valamelyik város, Ungvár vagy Munkács odacsatolásában. Károlyi Imrédyhez hasonlóan a területi autonómia mellett szállt síkra. Ebből a szempontból mérlegelte a magyarok lakta részek odakerülését is, tudniillik minél több magyar és más nemzetiségű él az autonómia területén, az annál kevésbé lesz ruszin önkormányzat. Az általa szóba hozott igazságszolgáltatást a résztvevők egyhangúlag zárták ki az önkormányzati kompetenciából, és csupán az anyanyelv használatát gondolták megengedhetőnek. Még ennél is magasabbra értékelte azonban Károlyi Kárpátalja gyors gazdasági talpra állítását, mert amint fogalmazott, „a jobb gazdasági állapotot a nép többre becsüli ..., mint bárminő közjogi előnyt.”

A Kárpátalja kormányzó biztosaúl kiszemelt odavalósi birtokos, Perényi Zsigmond mondandójának logikai szerkezete többé-kevésbé megegyezett az előtte beszélőkével, ugyanis az autonómia szükségességének elismerése után „de”-vel folytatta sorolván aggályait. Ezeknek egyike-másika korántsem felelt meg oly mértékben a tényleges állapotnak, mint tízhúsz évvel korábban. A ruszinok többsége már nem volt egységes a Magyarországhoz való ragaszkodás érzésében, s nem állta meg helyét maradéktalanul az a kijelentés sem, hogy a „rutén öntudat nincs kifejlődvé”, s minden bizonnyal többre vágytak egy javított hegyvidéki kirendeltségnél.⁷ Perényi ehhez még hozzátette, „elsősorban kulturális autonómiát kell

⁷ Még 1898-ban a magyar kormány Darányi Ignác vezette földművelési minisztériuma a ruszinok lakta északkelti megyék nyomorának enyhítésére, az Amerikába irányuló kivándorlási hullám csillapítására gazdasági segélyakciót indított, melynek élére a kögazdász Egán Edét állította. Az ezt követő években

adni,” területi szinten talán elégséges lehet a vármegyei önkormányzat. Az utána következő Eckhardt Tibor a területi autonómia hívének mutatkozott, s a magyar nemzetiségű települések odakerülésétől ő is a féltett államegység fennmaradását várta. A fiatal ruszin intelligencia szláv szelleme miatt pedig azt javasolta, hogy az önkormányzatot csak fokozatosan, lépésről lépésre szabad bevezetni, míg a többségben meg nem erősödik a magyar állam iránti hűség. A ruszin értelmiség megbízhatatlansága meglepő következtetésre vezetett. A csak rövid időre tervezett katonai közigazgatás meghosszabbítását ajánlotta megfontolásra, hogy a katonai adminisztráció egy megfelelő hatáskörű kormánybiztossal elvégezze a „nagyakarítást”, az ukrán és nagyorosz szellemű egyének előállítását. Arról szerencsére nem beszélt, milyen módszerekkel kivitelezhető ez a Teleki által nem véletlenül felelet nélkül hagyott megoldás. Az addig hallgatásba burkolózó külügyminiszter, Csáky rövid hozzászólásában nem reflektált az autonómia tartalmi összetevőire, külügyi szempontból inkább egy cz irányú deklarációt sürgetett, csupán annyit vetett oda, aggályosnak tartaná, ha az autonómia a „fajilag rutén területre” korlátozódná. Kornis Gyula ezzel az utóbbi megjegyzéssel szállt vitába, mert egy jövőben egyáltalán nem kizárható elszakadási folyamat magyar területeket is magával sodorhatna. Nyíltan és helyeselve kimondta azt is, amit az addigi javaslatokból éles logikájával leszűrte: a tanácskozás résztvevői egyetértének a keretként kijelölendő „látszat-autonómiában”, a vajdaság gondolatában.

A látszat-autonómiával előbb Mikecz Ödön vitakozott, majd Illés József óvott minden efféle kísértéstől. A tudós férfiú röviden földézte előző éjszaka Bródyval folytatott beszélgetését, aki állítólag a területi autonómiával kapcsolatos nehézségekre, akadályokra válaszul határozottan kijelentette volna, ha az Orosz Központi Nemzeti Tanács által elfogadott autonómiatervezet legalább alapelveiben nem valósul meg, „nem hajlandó a nép közé menni” s az emberek szemébe nézni, inkább kivándorol Amerikába, és visszavonul a politizálástól. Illés kifejezte reményét, hogy talán keresztülvihető a Nemzeti Tanács autonómia koncepciója, de nem fejtette ki ennek módját, sőt a felállítandó 40-45 fős vajdasági szojmnak (gyűlés) csak a *ius statuendi*, nem pedig az akár korlátozott körben megállapított törvényhozás jogát javasolta átadni, ami az 1936-37-es tervszöveggel szemben a szűkítés felé tett oldalazó lépés volt. Figyelmeztetett ezenfelül még az ortodoxia háttérbe szorításának halaszthatatlannak tűnő teendőjére és arra az egyszerre gondot jelentő és okos gazdasági intézkedésekkel a kormányzat javára fordítható tényre, hogy a ruszin nép tömegei egynek hiszik az autonómiát a létbiztonsággal.

A vajdaság gondolatát először még 1938 decemberében a kárpátaljai autonómiáról kidolgozott memorandumában felvető Hóman Bálint csak a tanácskozás vége felé adott hangot véleményének nemzetpolitikai távlatba helyezve az előtte érvelők gondolatait. A megjelölt cél „Szent István Magyarországnak helyreállítása, számolva azokkal a körülményekkel, amelyek között ma ez megvalósítható, vagyis az államegység gondolata mellett bizonyos táji és ... nemzetiségi, ... partikuláris önkormányzatoknak elismerésével.” E stratégiai argumentumon túl taktikai okokkal igyekezett alátámasztani a ruszin autonómia bevezetését. Ahogy az elmúlt húsz év önkormányzat melletti agitációja után lehetetlen nemet mondani a ruszin igényekre – fejtette –, úgy a továbbiakban, egy számukra kialakított autonómia mintaként és hivatkozási alapként szolgálhatna az erdélyi székely autonómia magyar kormányzat általi követelésekor. S már csak ezért sem szabad látszat-autonómiát statuálni Kárpátalján. Igaz, meg kell találni azt a rugalmas formát (Bethlen ugyancsak hangsúlyozta), melyben a gyakran egymásnak feszülő érdekeket legjobban föl lehet oldani – fejezte be mondandóját a kultuszminiszter. A Kárpátalja kormányzásában közvetlenül érdekelt Keresztes-Fischer belügyminiszter az orosz és ukrán irredentával indokolta, hogy „a rendőri, a közbiztonsági és politikai rendészeti igazgatást fokozottabb mértékben és jobban meg kell

sor került, igaz, egyelőre csak szűk körben, olcsó földbérlet kiosztására, hitelszövetkezetek és mintagazdaságok létesítésére. Az ígéretes kezdeményezésnek az első világháború vetett véget.

szervezni, mint a többi országrészben”, s ezeknek a hatásköröknek feltétlenül állami kézben kell maradniuk. Az érdemi hozzászólások sorát lezáró Rassay Károly még Eckhardt Tibornak ellentmondva óvott attól, hogy a katonai igazgatás nagyobb szerepet kapjon a területen, s az adott külpolitikai helyzetben hasonló megfontoltságot ajánlott az autonómia bevezetésében is. A külügyminiszter szavaira utalva egyelőre elégségesnek vélte a keret kijelöléséről szóló elvi deklarációt.

Az értekezleten elhangzottakat összegző Teleki örömmel állapította meg, hogy konszenzus alakult ki az autonómia létesítésének szükségességében és hatáskörének hozzávetőleges terjedelmében (helyi közigazgatás, kultúra és szociális ügyek). Ez utóbbi viszont, mint a kormányfő meg is jegyezte, kétségtelenné tette, a magyar politikai közélet reprezentánsai az autonómia szűkítése felé hajlanak. S a több helyeslő argumentáció ellenére Teleki azt is konstatálhatta, hogy a résztvevők többsége magyarul a területek autonómiához kapcsolását sem szeretné. A szóban forgó Nagyszőlősi és környéke, toldotta meg a miniszterelnök a felmerült érvek sorát, falusias volta miatt amúgy sem képes a magyar tisztviselők „rezervoár”-jaként szolgálni a kárpátaljai önkormányzatot, hogy annak ruszin jellegét ellensúlyozza. Ám félreérthetetlenül kifejezte azt is, hogy Ungvár sorsát illetően a magyar kormányt kötik saját és elődeinek ígéretei, s hiába Korláth Endre Ung megyei főispán Telekihez intézett tiltakozó levele, a városnak az önkormányzat területéhez kell tartoznia. Ráadásul a gazdasági szempontok is emellett szólnak.

A jelenlévők végül megegyeztek abban, hogy a kiadandó kommunikációban csak az fog állni, a tanácskozáson Kárpátalja önkormányzatának előkészítésével foglalkoztak, annyit azonban bármelyikük elmondhat az itt elhangzottakról, hogy az önkormányzat létrehozásában elvileg megállapodtak. Az értekezlet ezzel este nyolc órakor véget ért.

A felmerült tisztázatlan kérdések dacára Teleki elégedett lehetett az eredménnyel. Az autonómiára irányuló kormányzati szándék elnyerte a magyar politika mértékadó személyiségeinek támogatását. Célja ennek az érvelő beleegyezésnek a megszerzése volt, nem pedig az Oszwald miniszteri tanácsossal még március 14-én kidolgoztatott törvényjavaslatnak a megvitatása, amelyet különben még azon frissiben Keresztes-Fischerrel meg is tárgyalt.⁸ Erről a március 17-ei minisztertanácson magától értetődően beszámolt, a 18-ai értekezleten ellenben tudatosan nem tett említést, hiszen itt elsősorban a résztvevőknek a ruszin autonómiával kapcsolatos „lenni vagy nem lenni” véleményét szeretne volna megismerni. Mindamellet nem lehet véletlen, hogy a további együttgondolkodáshoz legértelmesebben a két volt miniszterelnök, Bethlen és Imrédy járultak hozzá. Személyes kvalitásaikon kívül ezt megalapozhatta helyzetük, így az időtartam hosszúsága, amit a kormányfői székben eltöltöttek (Bethlen), illetve ennek az autonómia szempontjából való kivételessége. Mint ismeretes, Imrédy konkrét autonómiatervezetet ajánlott elfogadásra Volosinénak. Nincs szükség különösebb merészségre, hogy megállapítsuk, Teleki mellett legjobban ők ismerhették a nemzetiségi ügyosztály autonómiával kapcsolatos munkálatait, s ezért teljesebb rálátással bírtak az egész problémakörre.

A március 21-ei lapok közölték a Kárpátaljáról három nappal korábban visszaérkezett kormányzó kiáltványát a terület népéhez. A Teleki aláírásával is szignált szövegben ismét elhangzott az ígért: „a rutén népnek a magyar államiság keretén belül meg kell kapnia az önkormányzatot.”⁹ A miniszterelnök a *Corriere della Sera*-nak és a *Frankfurter Zeitung*-nak adott nyilatkozataiban is úgy fogalmazott, a szociális és kulturális igények kielégítésén túl a kormány gondoskodni kíván a kárpátaljai önkormányzatról.¹⁰ Ezt követően másnap ugyanő nem éppen a nemzetiségi önkormányzat elkötelezett hívének számító MOVE szílegvacsoráján elmondott beszédében erősítette meg a kormányzat ebbéli elkötelezettségét: „... a Szent

⁸ Tilkovszky 164.

⁹ Magyar Nemzet (a továbbiakban: MN), 1939. március 21.

¹⁰ MN, 1939. március 22.

István-i gondolat ..., másrészt a mai fejlődés jegyében ... megfelelő jogokat, sajátos önrendelkezési jogot" kívánnak adni a visszatért leghívebb nemzetiségnek.¹¹

Kérdés volt persze, amit a március 18-ai tanácskozársra autonómiaellenes álláspontja miatt meg nem hívott Kozma Miklós tudatosított talán kizárólag magában, vajon az autonómia csúszóját a politikai kényszerek szüntelenül keletkező zátonyai között el tudja-e vinni olyan törekény hajó, mint a magyar kormányzat legalább csak a törvénynek a megvalósulás felé vezető ájárójáig.¹²

3. Autonómiajavaslatok a sajtóban és a nemzetiségi ügyosztály előtt

A március 18-ai értekezletről megjelent sajtóközlemény bár szűkszavú volt, az autonómiára adott igenlő válaszként inspirálta az ügy nyilvánosság színe előtti fölvetését, a szinte azonnal meginduló polémiát. A miniszterelnök állam- és nemzetfelfogásához közelálló *Magyar Nemzet* március 23-ai számában Konratovics Irén őrdarmai görög katolikus lelkes, volt miniszteri tanácsos fejtette ki egyháza klerikus többségének véleményét az önkormányzatról. A közvélemény körében terjedő megoldási módok között a finn autonómia-modellt egyenesen fantomnak nevezte, de túlméretezettnek ítélte a horvát autonómia kerekeit is, és noha röviden ismertette a X. néptörvényt, megállapította róla, hogy jogforrásul használni nem lehet. Úgy vélekedett, ha a dualizmus korában betartják a nemzetiségi törvényt, senki nem kívánt volna autonómiát. Elsődleges teendőként az életfeltételek azonnali javítására irányította a figyelmet, mert az „autonómia még nem boldogít. Autonómia mellett is lehet éhen halni ... Míg a Verhovinán kenyérhiány van, s míg a ruszin anyák pusztá szalmán hozzák világra a jövő nemzedéket, addig felesleges azon vitatkozni, hogy milyen is legyen az autonómia”. Ezért a kormányzati intézkedéseknek, a közigazgatás minőségének összehasonlíthatatlanul nagyobb fontosságot tulajdonított. S ezek, ha tévesek, sokkal komolyabb bajt képesek okozni, mint az autonómia esetleges elmaradása. Konratovics a ruszin boldogulás fő eszközeként a gazdasági fejlesztés mellett népe magyarón egyházi értelmiségének első világháború előtti szemlélete szerint az asszimilációt jelölte meg. Kikelt még a „nagyhangú ... műruszinok” ellen, akik csak saját pozícióikért küzdenek. Az igazságtalan célzást könnyen elérhették Bródyék és Fenczikék is. Az írás a görög katolikus klérus idősebb nemzedékének félelmét tükrözte arra az esetre, ha egy területi autonómia statuálása esetén versenytársként további növekedésnek indulhatna egy nálánál nagyobb befolyással bíró ruszin politikai elit.¹³

A cikk megjelenésének napján Teleki a kormánypárt értekezletén beszélt a megváltozott nemzetiségi helyzetről: míg a trianoni Magyarország többé-kevésbé homogén nemzetállam volt, addig a területi revízió folytán ismét több etnikum él határain belül, méghozzá akadnak olyan vidékei is, ahol az egyes, nem magyar nemzetiségek alkotják a többséget. De nemcsak ily módon utalt Kárpátaljára, hanem itt is elismételte a mértékadó politikusi berkekben közmegegyezésnek örvendő elhatározást, hogy a szóban forgó területnek „önkormányzatot kell adni”. Nem kendőzte el azonban a várható nehézségeket sem, amelyeket nem annyira az autonómia terjedelmének megtalálásában látatott, mint inkább a különböző érdekek kiegyenlítésében, a felek egymás iránti megértésében, vagy rá jellemző szófordulattal: a „lelki végrehajtás”-ban.¹⁴ Rögtön ezután, 25-én a miniszterelnök kétnapos kárpátaljai látogatásra utazott Keresztes-Fischer, Patáky Tibor, Incze Péter osztálytanácsos és – sokatmondó tény – Bródy András társaságában. Az Ungvár–Szobránc–Munkács–Szolyva–Beregszász–Nagy-

¹¹ Teleki Pál: Beszédek 1939. Budapest, (é. n.) (a továbbiakban: Teleki) 35.

¹² Kozma alkalmatlannak tartotta Kárpátalját a valódi autonómiára, annak korlátozott mértékét ellenben helyeselte. Tilkovszky 167-168.

¹³ MN, 1939. március 23.

¹⁴ MN, 1939. március 24.

szőlős–Huszt körúton elmondott beszédeiben a magyar-ruszin történelmi sorsközösséget, a közös hazáért végzendő munkát, a politikai és lelki kiengesztelődést, a közelmúlt kellemetlen emlékeinek szükséges feledését emelte ki.¹⁵

Ezalatt a sajtóban tovább gombolyították az autonómia fonalát. Válaszul Konratovics fejtegetéseire ugyancsak a *Magyar Nemzet*ben március 25-én Ferdinandy Mihály foglalta össze nyolc pontban javaslatait. Kiindulásul Telekinek a MOVE serlegvacsoráján a Szent István-i gondolat és a korszerűség kettős követelményén alapuló „sajátos önrendelkezési jog”-ról tett kijelentését választotta. Ennek tükrében foglalt állást egyfelől a kárpátaljai vármegyék fenntartása, másfelől pedig egyetlen újabb közigazgatási szintként, bánságba történő összevonásuk mellett. A bánság területén a magyar és ruszin nyelv azonos elbánásban részesülne, minden tisztviselőnek beszélnie kellene mindkettőt; Munkácson törvényszék állíttatnék fel, ahol a peres eljárások a felek nyelvén folyhatnának; az iskolákban az adott község dönthetne a tanítás nyelvéről, de ahogyan a ruszin iskolákban a magyar, úgy a magyar oktatási intézményekben a ruszin nyelv kötelező lenne – sorolta elgondolásait Ferdinandy. Külön kárpátaljai (tartományi) parlament felállítását főlölegesnek tartotta, és nem hagyott kétséget afelől, hogy a megőrzendő vármegyei gyűlései ezt a szerepet maradéktalanul betölthetnék. Ugyanakkor jónak látta volna, hogy a budapesti országgyűlés kárpátaljai képviselői a terület ügyeinek megtárgyalására állandó Kárpátalja Bizottságot hozzanak létre, amelynek elnöke a négy bánsági vármegye jelöltje közül a kormányzó által kinevezett bán lenne, aki ezenfelül még a magyar kormányban is képviselhetné a helyi ügyeket. A bán hivatali székhelyét viszont a javaslat az oly sok indulatot kavarázó Ungvár helyett Munkácsra vitte volna. A tervezet nyolcadik pontja végül, de nem utolsósorban kinyilvánította, hogy az autonómia akkor ér valamit, ha képes eltartani önmagát, valamint az ott élőknek erkölcsi és anyagi haszna van belőle.¹⁶ A javaslat több lényeges pontja belül maradt a március 18-ai tanácskozáson az autonómia ügyében kirajzolódott konszenzuson, s azt is megmutatta, hogy a műveltebb politikai közönség e kérdésben hivatásos politikusainál jóval tartózkodóbb.

A Kárpátalja önkormányzatáról a Magyar Nemzetben közölt írárok sorában a harmadik, amely az előző kettőnél alaposabb és szakszerűbb volt, a közjogász Bölöny József tollából született. Egyetértett Konratovics alaptételével, amit úgy értelmezett, előbb jöjjön a kenyér, azután az autonómia. Megtoldotta még azzal, hogy az önkormányzati rendszernek jól működőnek kell lennie, ezért az erről szóló törvényjavaslatot csak kiérlelt állapotban szabad be-terjeszteni, a megvalósításnak pedig a „lehető legkisebb anyagi megterheléssel” kell történnie. Az önkormányzati rendszert magát ő is a vármegyékre javasolta építeni, amelyeknek közgyűlései pótolnák a tartományi parlamentet. De az autonómiában a főszerepet az ottani végrehajtó hatalom legfontosabb szervének, a munkácsi vajdának adta volna. Azt is megmagyarázta, miért megfelelőbb elnevezés a vajda, a többek, így Ferdinandy által is ajánlott báni méltósággal szemben. Az utóbbi ugyanis „zavart keltő összehasonlításra adna alkalmat” a horvát bán hatáskörével. „Ezzel szemben a »vajda« elnevezés már hosszú idő óta csak történelmi emlék, a hajdan vele összefüggött hatáskör pedig sokkal inkább fedi a most felállítandó központi szerv által betöltendő hatáskört.” Valószínű, hogy Hóman fejében is ezek a gondolatok jártak, amikor a vajdaságot ajánlotta Telekinek az önkormányzat alkalmas keretül. Bölöny ezenfelül a „munkácsi” jelzőnek is szánt szerepet, mivel ennek azt kellett volna kifejezésre juttatnia, hogy itt nem társországról vagy tartományról, hanem csak területi autonómiáról van szó. A munkácsi vajda államtitkári rangot kapna, és tagja lenne a felsőháznak is. Összekötné az autonóm igazgatást az illetékes szaktárcákkal, és a vajdaság vármegyéinek főispánjai az ő meghallgatása mellett nyernék el tisztüket. A vajdát a kormányzó nevezné ki a kárpátaljai törvényhatóságok jelölése, a miniszterelnök előterjesztése és ellenjegyzése alapján – részletezte tovább elképzeléseit. A nyelvhasználat terén elegendőnek érezte az 1868-as

¹⁵ MN, 1939. március 28.

¹⁶ MN, 1939. március 25.

nemzetiségi törvény és az ebbe a körbe tartozó, 1923-ban kibocsátott rendeletek végrehajtását. „Nem elhamarkodott új jogszabályokra van tehát szükség ahhoz, hogy a felállítandó önkormányzati igazgatást tartalommal töltsük meg, hanem kölcsönös jóakaratra s a fennálló jogszabályok megfelelő gyakorlati érvényesülésének biztosítására” – összegezte a jogász szerző az új helyzetből és a meglévő lehetőségekből credő tanulást. ¹⁷

Nem az autonómia szerkezetét, mint inkább politikai előfeltételeit illető kérdésben meglepő módon illúziókat oszlató, józan, okos hang szólalt meg az egyébként demagógiára fogékony *Új Magyarország* március 25-i számában. A lapszerkesztő Milotay István Ruszinszko című vezércikkében szembeszállt a magyar közvélemény autonómiaellenes álláspontjával, azt állítván, hogy a nemzetiségekről – így a ruszinokról – a népszínművek reminiscenciáival rajzolt kép már Trianon előtt sem állta meg a valósággal történő szembesítés próbáját. A elmúlt húsz esztendő nagy változásai pedig végképp meghaladták az efféle anakronisztikus ábrázolást, mivel czalatt a ruszinok is „népből, nemzetiségből nemzetté lettek”. A ruszin politikai nemzet tételének elfogadásával a cikkíró átlépte a magyar nemzetiségpolitika Rubiconját, ám a honi közélet mértékadó köreiből úgyszólván senki sem követte ezen a merész úton. Milotay ezzel összefüggésben még egy alapvető dilemmát is megfogalmazott. Minthogy „erős, igazán önálló, igazán független államot” az etnikai határokon belül fenntartani lehetetlen, a magyarság joggal kívánja visszaszerezni elvesztett területeit, de a közben sokat változott „új, fiatal népeknek és nemzeteknek visszatérése” nagyobb kockázatvállalással jár, s az újbóli elszakadás veszélyével kísért. Ezen pedig csak a „belső és külső politikai egyensúly-művészet” képes úrrá lenni. ¹⁸

A *Pesti Hírlap*ban hangot adott véleményének Szabó Oreszt Károlyiék egykori ruszin minisztere is, aki az 1918-ban megalkotottnál jóval szűkebb hatáskörben képzelte el az önkormányzatot, s azt is csak a térség elkerülhetetlen gazdasági talpra állítása és a szociális nyomor cnyhítése után. ¹⁹ Ennél jóval tágasabb autonómiára jelentette be a ruszin nép igényét Bródy lapja, a *Ruszkij Vesztnyik* április 2-i, húsvéti számában, ráadásul az egyébként kis példányszámú hetilapot czúttal 50 000 példányban nyomtatták ki, majd terjesztették egész Kárpátalján. ²⁰ A helyzet ironiája, hogy a javaslat lényegében megegyezett a magyar kormány által is pártfogolt 1936-os tervszel, amely nem előzmények nélkül – elegendő a X. néptörvényre gondolni – a horvát autonómiát vette alapul. Az új tervezet egy ponton azonban még ezen is túlment, amennyiben a közös ügyek vonatkozásában a szojm delegációt küldött volna a budapesti parlamentbe, és a helyi végrehajtó hatalom élén a szojmnak felelős gubernátor állott volna, ami félreérthetetlenül arra utalt, hogy Bródyék a politikai nemzet, a társ-nemzet státúsára formáltak igényt, s nem elégedtek meg a nemzetiségnek, a kisebbségnek járó közjogi keretekkel. ²¹ A közigazgatás síkján cz annyit jelentett, nem a kormányzat által megcélzott adminisztratív, hanem politikai önkormányzatot ²² akartak, ami a föderalizmus ismét rémimé váló képét idézhette föl az előző évtizedben még ilyen irányban rugalmasnak mutakozó magyar politikusokban. Bródy és a magyar kormány közötti nézetkülönbség tehát a ruszin nép közjogi státusának eltérő elvi megítélésében gyökerezett, miközben politikailag úgy tűnt, hogy a magyar fél korábbi ígéreteiről, míg a ruszin autonomisták a megváltozott körülményekről nem hajlandók tudomást venni.

Mindamelltt Bródy lapjának húsvéti száma csak lassan elcsituló hullámokat keltett. Nem segített ezen az sem, hogy Bródy április 11-én, a görög katolikus húsvét harmadik napján rövid körútra indult a pártja hagyományos bázisának számító falvakban, ahol beszédeiben

¹⁷ MN, 1939. április 5.

¹⁸ *Új Magyarország*, 1939. március 25.

¹⁹ *Pesti Hírlap*, 1939. április 2.

²⁰ Tilkovszky 171.

²¹ *Ruszkij Vesztnyik*, 1939. április 2.

²² A kettő közötti közigazgatási jogi különbségről: Magyar Zoltán: Magyar közigazgatás. Budapest, 1942. 113.

a közelmúlt politikai viszállyainak kioltására, a három nagy – nagyorosz, ukrán és magyarbarát – irányzat közötti kiegyenlítésre, a ruszin nemzeti egységre hívott föl. Meggyőződése szerint ennek a magyar közvélemény többsége által oly hitetlenkedve és értetlenül fogadott ruszin politikai nemzetnek kellett volna azután kezét fogni a „testvér magyar nemzettel”. Természetesen ezúttal sem feledkezett el a területi önkormányzatra vonatkozó nyilvános miniszterelnöki és kormányzói ígéretekre hivatkozni.²³

A Korláth Endre szócsövénck számító *Kárpáti Magyar Hírlap* április 16-i válaszcikkében már „meglazult szimpátiá”-ról írt, amit úgy értett, hogy a kárpátaljai magyarság ezután „csak a ruszin néppel tud együtt érezni, de annak »vezéreivel« megszakította a lelki kapcsolatokat”. A kormánynak pedig a gazdasági zsarolás taktikáját tanácsolta: népszavazáson kérdezzék meg a ruszin népet, akarja-e a területi autonómiát, s ha igen, úgy állítsák le Kárpátalja élelmiszerral és pénzzel történő segélyezését. S ha a lap egy-két nappal később napvilágot látott írásában az önkormányzatot elvileg nem is zárta ki, a számtalan előfeltétel felsorolása azt látott alátámasztani, hogy a cschszlovák korszak Egyesült Magyar Pártjának politikusai az anyaországhoz való visszatérés után az autonómia gondolatának elatartására törekednek.²⁴

A kibontakozott vitába bekapcsolódott Egan Imre is, aki atyjának, Egan Edének századvégi nyomorenyhító „akcióját” szerette volna felújítani a ruszinok között. Április végén megjelent negyven oldalas röpiratában „perbe” szállt Morvay Zsigmond nyugalmazott főispánnal, aki az *Új Magyarság* húsvéti számában a kárpátaljai autonómiáról megkérdezett közéleti személyiségek közül a legszélesebb önkormányzati hatáskört ajánlotta a kormány figyelmébe. Jóllehet Egan is az önkormányzatnak akár ha rosszul, de mielőbbi tető alá hozása mellett kardoskodott, mert „minden mulasztott nap csak fokozza itt a nehézségeket”. A ruszinságnak a magyar nemzetpolitikai térképen való helyének kijelölése azonban mindjárt összefüggő vonta az autonómia határait, mondván, e nép fiai, dacára eltérő nyelvüknek, „ruszinul beszélő görög katolikus magyarok”, tagjai tehát a magyar politikai nemzetnek. Így szó nem lehet, amint azt a „túlzó autonomisták” (nyilván Bródy és társai) képzelik, egy horvát típusú megoldásról, legföljebb „egy Fiume városéhoz hasonló” területi különállás, corpus separatum teremthető meg. Ez a tulajdonképpen őszintén gondolt 1868-as nemzetkonceptió magától értetődően a területi autonómiának kedvezett, ebben az esetben a magyarok odakerülése – Konratovics várakozásaival egybehangzóan – serkenthetné volna a két „testvérnép” keveredését, a magyar szempontból oly kívánatos asszimilációt.²⁵

Javaslatában az autonómia szívé az Ungvárott székelő, a ruszin fő kormánybiztos vezetésével álló kormányzótanács lett volna. A szervek összmunkáját az alábbiakban körvonalazta. A fő kormánybiztos egyben Kárpátalja minisztere is, akit a kormányzótanács kétharmados jelölése alapján és a miniszterelnök előterjesztésére az államfő nevezne ki. A kormányzótanács 101 tagját a területi elvi választás helyett delegálással állítanák, így többek között az ottani főrendek és parlamenti képviselők, a kamarák, a görög katolikus egyház és a többi vallásfelekezet, a négy vármegye küldöttei és a négy főispán alkotnák a testületet. Az önkormányzat hatásköre vallási, nyelvi, kulturális, közigazgatási, közgazdasági kérdésekre terjedne ki, csakhogy korlátozott formában, mert a kormányzótanácsnak a fentebb említett ügyekben hozott határozatait szakminiszteri, miniszterelnöki vagy kormányzói jóváhagyással vagy részben anélkül lépnének életbe. A kormányzótanácson belül pedig az illetékes minisztériumok „kirendeltségeként” megszervezett nyolc főosztály szavatolhatná a szakszerűséget. Mint mindenki, Egan is kiemelte a lelkiismeretes közigazgatást, hogy a nép nyelvét beszélő, gondolkodásmódját ismerő, jó tisztviselők álljanak „a bürokrácia eme végvárain”. Mindazonáltal arról teljes mértékben meg volt győződve, hogy akár egy ilyen szigorúan és „bölc mérték”-kel kimért önkormányzatot sem szabad kegyként vagy éppen ajándékként adni, hiszen ez azt

²³ Pesti Hírlap, 1939. április 13.

²⁴ Kárpáti Magyar Hírlap, 1939. április 16.

²⁵ Egan Imre: Milyen legyen a ruszin autonómia? Ungvár, 1939. (a továbbiakban: Egan) 36-41.

a látszatot kelthetné, mintha a magyar állam a kárpátaljai területet az ott élő lakosság ellenére szerezte volna vissza. A röpirat szerzőjének középutas felfogására jellemző, hogy ugyanazon mozdulattal utasította el mind a *Ruszkij Vesztnyik*, mind a *Kárpáti Magyar Hírlap* túlzó álláspontját.²⁶

Két hét múlva megszületett Morvay Zsigmond válaszirata, melyben a szerző nem tagadta, hogy jól megértik egymást Bródyval, s feltétlenül őt tartja alkalmasnak a megalkotandó önkormányzat vezetőjének, de tiltakozott az ellen, mintha „szélsőséges autonomista” lenne csak azért, mert olyan autonómiát akar, „amelyiknek kezd-lába van”. A rövid röpirat egyelőre a meggyerendszer visszaállításának híjával lényegében a horvát autonómia modelljét vetítette a kárpátaljai viszonyokra, azonban a többségben magyarok lakta Munkács, Nagyszőlőss, Beregszász és a központnak szánt Ungvár bevonását is elengedhetetlennek vélte az így kialakítandó tartományba. „Erős magyar gócpontok, ahová mehetne a rutén ifjúság magyarul tanulni, magyar kultúrán nevelkedni, ruszinul is beszélő magyarokká lenni s aztán nekünk abban is segíteni, hogy Kárpátalján minél előbb magyarnak vallja magát mindenki.”²⁷ – választa a további célokat. Kiderült hát, a szerző noha más úton, de végeredményben az Egan kijelölté asszimiláció végállomása felé kívánta javaslataival tolni a ruszin sors szekerét. Azt úgy látszik, nem gondolta végig, milyen ellentmondásban áll egymással a cél és az eszköz, s az utóbbi az erősödő ruszin politikai elit, különösen a fiatalabb generációk törekvése folytán rövidesen öncéllá válhat.

Az autonómiáról 1939 tavaszán a nyilvánosság előtt lezajlott eszmecscre és vita visszhangja és összegző lezárása gyanánt a kisebbségi jog elismert erdélyi szakértője, Balogh Artúr a Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség* című folyóirat augusztus 1-jei számában tette meg észrevételeit. Szabó Orest cikkétől Morvay röpiratáig ismertetette a különböző javaslatokat. Helyeslő megjegyzést csupán Egan Imrének ahhoz a két alaptételéhez fűzött, hogy csakis területi önkormányzatot szabad adni, és meg kell őrizni a meggyerendszert. Nem véletlenül foglalja össze röviden a csehszlovák kisebbségi szerződés 10-13. §-ait és az autonómia halogatásának a prágai kormánykörök hangoztatta atyáskodó magyarázatát, miszerint a ruszinok még nem eléggé érettek az önrendelkezésnek erre a fokára. Ha igaz is, hogy értelmetlen olyan intézményi keretek létesítése, amelyeket azután használói képtelenek saját javukra felhasználni, ám az aligha vitatható, hogy „maguknak az intézményeknek is nevelő hatásuk van. A konkrét esetben pedig ... olyan szempontok vannak, amelyek ... az adott ígéretek után ... a lehető széles körű autonómiának megadását ajánlják. A bizodalomnak alapja és feltétele az adott szó megtartása. Nem szabad, hogy helye legyen a Hobbes Levia-thanjában olvasható mondásnak: »A szavak bölcs emberek játéka. Csak számítanak velük, de a bolondok készpénznek nézik«”. Íme a kisebbségi magyarság álláspontja, amelynek tagjai már csak helyzetüknél fogva is nagyobb empátiát tanúsítottak a ruszin autonomisták óhajai iránt, amellet merészebben tekintettek új államszerkezeti megoldások, akár éppen a föderalisztikus berendezkedés felé. A magyar ígélet beváltásától talán saját kisebbségi életselecyik javulását is remélték, már amennyiben erre a többségi nemzetek előtt sikerrel hivatkozhattak volna. Mindenesetre valóban előzmény nélküli és a hagyományos hatalompolitikai módszertannal szakító fordulatként hatott volna, ha a magyar állam így, „minden nemzetközi kötelezettség nélkül”, pusztán saját szuverén akarathatározásból valósítja meg a kárpátaljai autonómiát.”²⁸

A nyilvánosság előtt folyó társadalmi vitával párhuzamosan a háttérben a nemzetiségi ügyosztály vette kezébe a kárpátaljai önkormányzat sorsának alakítását. Március 23-án megszületett Oszwald miniszteri tanácsos azóta ugyancsak elveszett második törvénytervezete, és az azt követő héten egymás után iktatták a hozzájuk beérkező javaslatokat, 24-én az igazság-

²⁶ Egan 14-33.

²⁷ Morvay Zsigmond: Milyen legyen a ruszin autonómia? Budapest, 1939.

²⁸ Balogh Arthur: Vélemények a ruszin autonómiáról. *Magyar Kisebbség*, 1939. augusztus 1. 345-351.

ügyi miniszteriumét, amit Vladár Gábor szerkesztett, 27-én Bethlenét és a volt ruszin miniszter Fenczik Istvánét 31-én.²⁹ Április 14-én a Telcki, Keresztes-Fischer és Pataky Tibor részvételével tartott szűk körű értekezleten a miniszterelnök felhívta államtitkárát, hogy Bródytól Korláthig terjedően az autonómia kérdéskörét jól ismerő és abban érdekelt, főként kárpátaljai közéleti személyiségektől elgondolásaik papírra vetését kérje. Emellett még azzal bízta meg Patakyt, hogy maga is készítsen „vázlatot” az önkormányzatról „azoknak a szempontoknak figyelembevételével”, melyek a hatszcmközi tanácskozason kialakultak. A tizenkilenc fölkért javaslattevő közül a nagyon rövid, mindössze egyhetes határidőn belül tizenhárman küldtek érdemi választ a Miniszterelnökség II. A osztályára. Az Autonóm Földműves Szövetség két vezetője, Bródy és Demkó Mihály – bizonyára ez nem volt véletlen – adós maradt a tervszettel. Vladár Gábor, Bethlen és Fenczik korábban érkezett javaslataival kiegészítve Pataky az így összegyűlt anyagnak elkészítette a kivonatát és április 24-én beterveztette a miniszterelnöknek.³⁰

Ebből az összegzésből is kitűnt, a javaslattevők gondolatai még ekkoriban főleg akörül forogtak, hogy Kárpátaljának területi vagy éppen népi autonómiát adjanak-e. Amennyire meg lehet állapítani, egyedül Hokky Károly, volt szenátor hallgatott csak az önkormányzatról. Bár Ortutay Jenő képviselő is elsősorban a visszaszerzett területen tapasztalható „hibás” intézkedésekről panaszkodott, róla azonban az *Új Magyarország* április 9-i számában megjelent nyilatkozata alapján lehetett tudni, fő dilemmának a területi vagy a népi autonómia közötti választást tekintti.³¹ Jóllehet a népi autonómia mellett heten, míg a területi önkormányzat mellett öten nyilatkoztak, ez utóbbi változat – köszönhetően a kormányzándéknak is – nyert teljesebb, alaposabb kidolgozást. Különösen állt ez Vladár Gábor munkájára, aki egy huszonhat paragrafust tartalmazó csaknem kész törvénytervezetet nyújtott át a nemzetiségi osztálynak.

A Vladár-féle törvényjavaslat felerészben a visszacsatolás rendjét szabályozta. Ebben a folyamatban a kormány számára idciglenes jelleggel széles körű felhatalmazást biztosított volna arra, hogy a visszatért terület közigazgatását, közgazdaságát a magyarországi keretek közé beilleszse. Addig is, amíg a megválasztandó ruszin országgyűlés nem delegálhat saját politikai testéből öt tagot a felsőházba s tízet a képviselőházba, a miniszterelnök indítványára az országgyűlés határozhatott volna arról, hogy a ruszin nép „vezetői közül” kiket hívjon meg s fogadjon be képviselőinek sorába. A tervzet egyébként az önkormányzat „főszervé”-nek szánta a 45 képviselőből álló ruszin „nemzetgyűlést”, melyet öt évenként választottak volna. A választás részletes szabályait a törvényjavaslat a nemzetgyűlés (szojm) hatáskörébe utalta, ahogy felruházta az önkormányzati költségvetés és számadás megállapításának, a ruszin közművelődési, jóléti és gazdasági igazgatás körére kiterjedő statútumalkotás jogával is. A szojm által megszavazott statútumok útja a „Ruténföld” ispánjának a miniszterelnökhöz való felterjesztésén keresztül vezetett volna a kormányzó jóváhagyásig. A területi autonómia végrehajtó hatalmának a jogosítottja a „Ruténföld ispánja”, akit a nemzetgyűlés által ajánlott három személy közül a kormányzó nevezett volna ki. Az ispán terjesztette volna elfogadásra a szojm elé a kidolgozott statútumokat. Méltóságánál fogva tagja a felsőháznak is. A javaslat mindazonáltal érintetlenül hagyta a vármegyei közigazgatás szerkezetét Kárpátalján, azonban az igazgatás szintjeinek összehangolása végett Ung, Bereg és Máramaros vármegyék közigazgatási bizottságaiba a szojmnek két-két képviselőt kellett volna küldenie.³²

Jóval több struktúraépítő gondolat gazdagította a politikus Bethlen tervezetét. A volt miniszterelnök a március 18-ai értekezleten is kezdeményezően lépett föl, amikor az ott

²⁹ Kárpátalja önkormányzatának időrendbeli összefoglaló története. OL Miniszterelnökség (továbbiakban: ME) Nemzetiségi osztály 444. cs. 1940. H 19167

³⁰ Egyed István hagyatékában ... Ms 10.734/19

³¹ Új Magyarország, 1939. április 9.

³² Egyed István hagyatékában ... Ms 10.734/44

előadott még vázlatos elképzeléseivel mintegy előrajzolta az autonómia tárgyalási alapnak tekinthető körvonalait. Most ezt részletezte, finomította írásban is. Már a címben félreért-hetetlenül kifejezésre juttatta, hogy az önkormányzat csak a közigazgatásra terjedhet ki, törvényhozási jogkörrel bíró autonómia szóba sem jöhet. Ebből az előfelvetésből sarjadt koncepció szerint a helyi közigazgatást vezető és az alispánéval azonos hatáskörű vajdát a kárpátaljai terület nagygyűlése által jelölt három személy közül a kormányzó hivatott kinevezni, az emelt szintű főispáni hatáskörrel megbízott helytartót viszont a kormány prezentálta ugyancsak három jelölt közül az autonómia testületi főszerve, a nagygyűlés jogosult választani. A nagygyűlés tagjainak felét a területi választás országos szabályai szerint kell megválasztani, a másik felét pedig negyedrészt a helyi nagybirtokosok, nagyvállalatok képviselői és virilisták, negyedrészt egyházi, tanári és tanítói testületek, valamint a helyi orvostársadalom képviselői, felerészben meg korporatív módon a mérnöki, ipari, kereskedelmi kamarák és munkások képviselői alkotnák. Az így létrejövő nagygyűlés azután megkapná a szabályrendelet-alkotás, a helyi közigazgatási tisztviselők megválasztásának, a kulturális autonómia ellátásának jogát, a törvényhatósági bizottságnak fenntartott hatáskörét és azt is, hogy „megfelelő számú” képviselőt küldjön az országos törvényhozásba – rajzolta meg az autonómia szerkezeti középpontját a volt miniszterelnök. A törvényhatósági bizottság hatáskörének a nagygyűlés kompetenciájába való olvasztása magától értetődően azt jelentette: szemben a Vladár-félc javaslattal Bethlen a vármegyei szint fennmaradását közigazgatási erőpazarlásnak és többszörözésnek tekintette. A decentralizáció ezen önkormányzati formája mellett a dekoncentrációnak is jutott szerep, mivelhogy az egyes minisztériumok az „elvi jelentőségű ügyeket” kivéve a helytartó irányításával létesítendő hivatalhoz telepítenék a Kárpátalja sorsát érintő központi adminisztrációt. Ebből következően meg a helytartói hivatal osztályait a különböző minisztériumi ágazatok szerint lett volna szükséges kiépíteni, és minden minisztériumból el kellett volna látni megfelelő szakreferenssel. A tervezet az állami adminisztrációnak ezt az elemét az önkormányzati intézményekkel úgy kapcsolta össze, hogy a vajdának lehetővé tette volna a véleménynyilvánítást a helytartó által kinevezett hivatali tisztviselők személyét illetően. A nagygyűlés jogot kapott volna arra, hogy az erre a célra felállítandó különbizottsága negyedévenként meghallgassa a hivatal közigazgatási osztályainak vezetőit és a javaslatételten túl akár fegyelmi eljárást is indíthasson. A közigazgatás és állami adminisztráció nyelve lévén a magyar és a ruszin, ezért az ottani tisztviselők tartósan csak a ruszin nyelv ismeretével alkalmazhatók, ezt a követelményt Bethlen az autonómia minimumának gondolta. Figyelemreméltó, hogy külön vajdasági ezredek szervezését és ezekben a ruszin nyelv használatát megengedhetőnek vélte. Ragaszkodott viszont ahhoz, hogy a rendfenntartás a központi adminisztráció kezében maradjon. Vladár javaslatánál az önkormányzat anyagi bázisának kijelölésében bőkezűbbnek bizonyult, mert nem elégedett meg az egyenes állami adók meghatározott százalékkal, hanem az állami tulajdonban maradó erdőkből származó jövedelmet rendelte erre a célra.³³

A magyar politikai élet „grand old man”-je tervezetében tulajdonképpen két irányból szerkesztette meg a ruszin autonómia tartományi szintjét, amikor a vármegyét megszüntetni, egyúttal annak szerkezetét a tartományi keretek közé emelni javallotta, miközben felülről a kormányzati hatáskör egy részét is ennek az új közigazgatási fokozatnak szánta. A szerző finom egyensúlyérzékét dicsérte, hogy elgondolása az autonómiáról alkotott vélemények politikai és alkotmányjogi középértéke lehetett.

A ruszin görög katolikus klérus fiatalabb nemzedékeinek álláspontját képviselte Ilinczy Sándor prépost kanonok, aki egy minden ízében a horvátéhoz hasonló autonómia megvalósítása mellett érvelt. Ezt azzal indokolta, hogy „Kárpátalján 20 év alatt új és új generációk nőttek fel ... erős nacionalista érzéssel telítve, s ezeket a munkaalkalmak biztosítása, felvidéki segélyakciók, alföldi aratási alkalmak s egyéb hasonló clónyok biztosítása már nem elégíti ki,

³³ Egyed István hagyatékában ... Ms 10.734/8

ezek már politikai jogaikat is reklamálják, s csak úgy nyerhetők meg a testvéri együttműködésnek, ha az autonómia komoly keretekben fog előttük feltárulni”. Nem beszélve a politikai ésszerűség egyéb szempontjairól, hiszen egy „ösztvér” autonómia a magyar kormány kárpátaljai támaszát jelentő Autonóm Földműves Szövetséget diszkreditálhatná a ruszin szavazók körében.³⁴ Mindazonáltal Ilniczky a helyzet megoldására alkalmasnak látszó széles körű önkormányzat csetleges önmozgását a pánukrán eszme felé a magyar többségű Ungvár és Munkács mintegy biztosítékként történő odacsatolásával remélte kizárni. Nagyobb arányú jelenléte és vele magasabb politikai és közigazgatási kultúrája ugyanis kétségtelenné tehetné volna a magyarság ottani vezető szerepét, és a szeparatista törekvések ellensúlyát képezhetné volna.

A politikai csapongásairól ismert Fenczik István ezúttal realistábbnak mutatkozott, mert megelégedett volna azzal, ha a „Kárpátorosz Vajdaság” egy meghatározott vármegyei autonómiát nyerne el, csupán a magyar országgyűlésnek és a kárpátorosz nemzetgyűlésnek egyszerre felelős kárpátorosz minisztérium emlékeztetett javaslatában a horvát autonómiára.³⁵

A területi önkormányzat zsugorított változatát mutatta be véleményének a helyi magyarság nevében hangot adó Korláth Endre, mivel azt kizárólag a kultúrára, a nyelvre, az egyházi életre és a helyi igazgatásra szeretné volna korlátozni. Ráadásul mindezt olyan előfeltétel teljesüléséhez kötötte, mint a „veszélyes ruszin” intelligenciának Kárpátaljáról történő eltávolítása, melynek tagjait átnevelés végett négy-öt évre az ország belsejébe kell helyezni. Szerinte az autonómia problémájának megoldása korántsem társadalmi, az ígéretek miatt legfőljebb politikai követelmény, mert nem a „ruszin tömegek” kívánták az önkormányzatot, hanem egy olyan párt (Autonóm Földműves Szövetség), amely azonban a szavazatoknak csak tíz százalékát tudta megszerezni. Ungvár hovatartozásának komoly indulatokat kiváltó vitáját a főispán azzal vélte földolani, hogy a várost odacsatolás nélkül ugyan, de megtette az autonóm terület székhelyéül.³⁶

A népi autonómia hívei között találunk magyarón ruszin egyházi és világi értelmiségieket és kárpátaljai magyarokat egyaránt. Álláspontjukat, amennyire erre az összefoglalóból következtetni lehet, a legrészletesebben Vozáry Aladár országgyűlési képviselő fejtette ki. A ruszin vonatkozású tennődők intézésére a vármegyékben másodalispáni hivatalok megszervezését ajánlotta, amelyekre egy Ungvárott székelő négy – nyelvi, vallási, iskolai és szociálpolitikai – ügyosztályból álló ruszin nemzetiségi főigazgatóság épülne élén a ruszin ügyek államtitkárával. E végrehajtó szerv mellé kerülhetett volna egy véleménynyilvánítási és javaslati jogkörrel rendelkező testület, az igazgatótanács. Vozáry számára azonban a népi autonómia egyáltalán nem volt mozdíthatatlan dogma, mert tervezetének politikai és alkotmányjogi megoldásait messzemenően ideiglenesnek tekintette mindaddig, amíg „a ruszin nép alkotmányos úton, népképviselő révén megnyilatkozást tesz”. Ám erre, mint a miniszterelnök lapszélre vetett ceruzás megjegyzése – „nem jó” – is figyelmeztetett, a kormánykörök részéről nem mutatkozott semmiféle hajlandóság, mert ezzel a ruszin népet a szuverenitás alanyának, azaz politikai nemzetnek ismerték volna el. Eddig azonban az autonómiát legkomolyabban gondoló Teleki sem kívánt elmenni. A horvát autonómián alapuló 1936-os tervezet egyik aláírója az Orosz Központi Nemzeti Tanács elnöke, Kaminszky József meglepő módon egy kiegyenlítő koncepciót fogalmazott meg. Amíg Bródy gondolatmenetének kiindulópontjává mindinkább a ruszin politikai nemzet tétele vált, addig közelmúltbeli eszmétársa ugyanazon helyre az 1868-as nemzetiségi törvénynek az egyetlen és oszthatatlan politikai nemzetről szóló meghatározását állította. Értelmezése szerint ez utóbbival nem fér össze a területi autonómia, mivel az a föderatív szerkezetű államok jellegzetes alkotóeleme.

³⁴ Egyed István hagyatékában ... Ms 10.734/19

³⁵ Tilkovszky 169-170.

³⁶ Egyed István hagyatékában ... Ms 10.734/19

Így történt, hogy a miniszterelnökkel azonos előfeltevés eltérő irányba, a népi autonómia felé vitte a megoldáskeresést. A népi autonómia letéteményesének Kaminszky a kizárólag csak ruszinok választotta, és Ungváron ülésző „magyar-orosz kerületi gyűlés”-főszervezője lett, amelynek szabályrendelet-alkotási joga vallási, nyelvi és közoktatási ügyekre terjedt volna ki. Az ugyanitt létesítendő „magyar-orosz hatóság” az előbbi ügyekben intézkedésre lett volna feljogosítva élén egy, a Miniszterelnökség alárendeltségében miniszteri tanácsosi rangban tevékenykedő kerületi főnökkel. Az ily módon fölöslegessé váló ruszin minisztérium helyett az egyes szakminisztériumokban szervezendő ruszin osztályokra várt volna az igazgatás feladata az adminisztráció legfelső szintjén. E másod- és harmadfokú hatóságokat egészítette volna ki elsőfokú hatóságként a járások főszolgabíróságain belül alakítandó „magyar-orosz osztály”. Máskülönb pedig Kaminszky úgy tartotta, a hatályos magyar szabályozás vármegyei keretek között valamennyi nemzetiség, így a ruszinok számára is biztosítja a területi önkormányzatot.³⁷

Nem szerepel Pataky összefoglalójában, és a „Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai”-ról készült kronológiában sincs nyoma annak az Egyed István hagyatékában található *Kárpátalja* című névtelen okfejtésnek, amely pro és kontra vizsgálja a területi és népi autonómia alternatíváját, és minden kétséget kizáróan március második felében vagy április folyamán keletkezett. A szerzője csaknem bizonyosra vehetően a Belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályát vezető Horváth Béla államtitkár,³⁸ aki minisztériuma álláspontjához híven a népi autonómia mellett tette le politikai és alkotmányjogi érveinek garasát. A területi autonómia akár a ruszinlakta területre korlátozódik, akár magyar tömbökkel növelik meg – magyarázta –, nemkívánatos következményekkel járhat: első esetben elősegíti az elszakadási törekvések izmosodását, amellet, hogy „alacsony színvonalú” közigazgatást is eredményezne, míg a második esetben a magyarság jelenléte fölöslegesnek tűnik, hisz a tulajdonképpeni autonóm közéletben, lévén más a nyelve és a vallása, nem is venne részt. Ezért „a népi autonómia előnyösebbnek és okszerűbbnek látszik”, ami egybeszerkesztve a hagyományos vármegyei önkormányzattal „a közigazgatás vitelének” is „a legjobb megoldása”, ráadásul ez nem bontaná meg a területi közigazgatás országos rendjét sem.

A népi autonómia legfőbb egyéni hatósága a felsőházi tagsággal rendelkező vajda vagy a helytartó lehetne, a területi hatóság pedig az autonóm nagygyűlés, amelynek hatvan képviselőjét a legalább ötven százalékos erejéig ruszin nemzetiségű községek által küldött electorok választanák meg. Húsz személyt „a ruszin egyházi és társadalmi élet kiválóságai közül a vajda hívna meg. A nagygyűlés szabályrendeleteket alkothatna a vallás, népnevelés és közművelődés terén, s mivel ezenközben a vármegyék is bírnak hasonló jogokkal, a ruszin autonómia „inkább csak jelképes lesz”. Több életet legfeljebb úgy lehet belecsoportosítani, ha a magyar kormány rendeletei nem terjednének ki feltétlenül minden alkalommal Kárpátaljára, s ilyenkor a szabályozást az autonómia hatáskörébe utalnák – tért ki a legfontosabbnak ítélt kérdésekre a javaslat. Horváth Béla koncepciójának szűkmarkúságát a ruszin nép autonómia iránti közömbösségével, elmaradottságával és a „primitív életviszonyok”-kal is indokolta. Korláthoz némiképp hasonlóan az „agitátorok” és „haszonlesők” ruszin politikusok Kárpátaljáról történő eltávolítását szorgalmazta az anyaországban nyújtandó állások révén.³⁹

Az autonómia már-már konszenzuális jellegű előkészítésének egyik állomása lehetett volna az az április 27-ére tervezett találkozó a ruszin „érdekeltség”-gel, amelyről Pataky államtitkár tesz említést az összefoglaló elején a miniszterelnöknek szóló beszámolóban. Erre az alkalomra többek között Sztójka Sándor püspök, Illiczky, Bródy, Demkó, Kaminszky és

³⁷ Kaminszky lényegében az itt található vázlatos megjegyzésekkel egyezően fejti ki autonómia-felfogását: Kaminszky József: A magyar-orosz nép (ruszin) önkormányzata (autonómiája?). In: Magyar politikai és közigazgatási compass 1939. Szerkesztette: Madarász Elemér. Budapest, (é. n.) 313-318.

³⁸ Egyed István hagyatékában ... Ms 10.734/43

³⁹ Egyed István hagyatékában ... Ms 10.734/43

Marina Gyula meghívását tervezte, s azt is, hogy az értesülések szerint az autonómia kérdésben mérsékelt nézeteket valló Sztojkanak adja meg először a szót, hogy ezzel ellensúlyozza a radikális autonomisták álláspontját. Ezt követően került volna sor hasonló eszmecsere a „magyar érdekeltség”-gel is (Korláth, Vozáry, Hokky, Ortutay, Hápka Péter). Egyik találkozóznak azonban semmi nyoma, legvalószínűbb, hogy Pataky közbejött betegségére miatt mindkettő elmaradt.⁴⁰

Mindenesetre 1939 nyaráig a nemzetiségi osztály birtokába a kárpátaljai autonómiával foglalkozó javaslatok és elvi alapvetések igencsak széles választéka került, amelynek rendezése után már ki lehetett jelölni a további munkálatok, egy jövődő kodifikáció hozzávetőleges méreteit, meghatározó arányait. Feltehetően erről szólt Pataky június 12-ére elkészült összszegzése, amely azóta ugyancsak elveszett.⁴¹ Közben a kormánynak és az adminisztrációnak sebtiben lábra kellett állítani Kárpátalja ideiglenes közigazgatását is.

4. Kárpátalja közigazgatása és az autonómia a világháború kitöréséig

A visszafoglaláskor Kárpátalján katonai közigazgatást léptettek életbe. A kezdődő tisztogató akciók során a katonai hatóságok internáló táborokba gyűjtötték a kommunistákat, valamint a Szics-gárdistákat és az ukranofil irányzatnak a Volosin-kormány támogatásában közszerepet vállalt híveit, kiknek többségét nem érte ugyan bántódás, azonban az országból kitoloncolták őket. A rövid életű huszti kormány ily módon eltávolított aktivistái követték azt a Volosint, aki előbb Romániába menekült, majd onnan Jugoszláviába távozván végül a számára baráti Németországban „kötött ki”.⁴² Mindamelllett a magyar honvédség és a nyomában megjelenő csendőrség elkövette túlkapásokról a helyszínre küldött Pataky Tibor március 23-án értesítette Telekit, kérve egyben, hogy a kormány állja útját az indokolatlanul erőszakos fellépésnek.⁴³

A katonai közigazgatás mellé a Pataky államtitkár által ajánlott és kormánytanácsadóként delegált Marina Gyula közvetlenül tapasztalta az új helyzet ellentmondásait és nemkívánatos tüneteit. Csaknem negyven évvel később napvilágot látott memoárja szerint a katonai közigazgatás vezetőjévé kinevezett Novákovics Béla nyugállományú altábornagy hiába utasította tisztjeit, hogy ne „állig felfegyverkezve” igazgassanak, hiszen nem pacifikálás a feladat, mint egy ellenséges tartományban. A parancsnoksága alá rendelt alakulatok legjobb szándéka ellenére is „pacifikálókka” vedlettek át ezen az 1938 ősze óta lázas állapotban lévő és „összevisz-sza kuszált »közigazgatás«-i hadszíntéren ... Ez pedig éppen az volt, ami ide és abban az időben egyáltalán nem kellett! Innen származott a mi, minden oldalról megnyilvánult népszerűtlenségünk!”⁴⁴ Novákovics hovatovább két tűz közé került. Werth Henrik vezérkari főnöktől jöttek a keményebb fellépést sürgető utasítások, a járásparancsnokok meg Novákovics ellenére tisztogattak. Sok panasz érkezett amiatt is, hogy az iskolákban tömeges elbocsátás folyt a katonai hatóságok irányításával vagy éppen az ő tudtuk nélkül, közvetlenül a kultuszminisztériumból küldött hivatalos közegek intézkedései nyomán. „Azt állították mindig újra, hogy a kultusz nem tartozhat a katonák alá, mert a katonák nem pedagógusok.”⁴⁵

Az aggasztó hírek a jelentések révén eljutottak a Miniszterelnökségre, ahol különösen attól tartottak, hogy a katonai közigazgatás „személyi téren” foganosított intézkedései „bizonyos nehézségeket jelentenek a visszahódított terület részére nyújtandó autonómia berendezése szempontjából”. Ezt az aggodalmat csak fokozta az egyes minisztériumok kárpátaljai tevékenységére is. A feltételek további romlásának megakadályozására Pataky április 3-án

⁴⁰ Egyed István hagyatékában ... Ms 10.734/19

⁴¹ Kárpátalja önkormányzatának időrendbeli összefoglaló története.

⁴² Zseliczky Béla: Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920-1945. Budapest, 1998. 54.

⁴³ Tilkovszky 164.

⁴⁴ Marina Gyula: Ruténsors. Kárpátalja végzete. Toronto, 1977. (a továbbiakban: Marina) 122-126.

⁴⁵ Marina 133.

a miniszterelnökhöz intézett előterjesztésében azt indítványozta, hogy amint a katonai közigazgatás, úgy a minisztériumok is akár általános, akár konkrét „intézkedéseiknél kérdezzék meg a Miniszterelnökség második ügyosztályát, melynek hivatali tisztviselői a ruszinszkói autonómia előkészítése, gyakorlati keresztülvitele és ... a szóban forgó terület viszonyai felől a megfelelő személyi és tárgyi” ismerettel rendelkeznek.⁴⁶ A vezérkar és az egyes minisztériumok közötti esetleges hatásköri vitákat pedig a minisztertanács elé kellett volna vinni. A másnap összeülő minisztertanács az előterjesztést teljes egészében elfogadta. Nem sokkal ezután azonban a miniszterelnök és a vezérkar között újabb polémia bontakozott ki abban a kérdésben, hogy a katonai közigazgatásban kinevezendő személyeknek milyen mértékben kell bírniuk a kormány, illetve Marina Gyula kormány megbízott jóváhagyását.⁴⁷

Teleki gondot fordított arra, hogy első kézből való értesülésekkel rendelkezzen a kárpát-aljai eseményekről. Bizonyára értékes híreket kapott a Miniszterelnökség nemzetiségi, illetőleg társadalompolitikai ügyosztálya megbízásából a helyszínrre utazott Ottlik László miniszteri tanácsostól és Kovrig Béla államtitkártól, akik Marina Gyula társaságában április 19-25-ig huszonhárom ottani települést kerestek föl.⁴⁸ Padányi-Gulyás Béla, akit ő nevezett ki Kárpátalja idegenforgalmi főmegbízottjává, személyesen neki számolt be a dolgok állásáról, s arról, ami a hivatalos jelentésekből nem derülhetett ki.⁴⁹

A szaporodó beszámolók és tények alapján a miniszterelnökben, aki a katonai közigazgatás időtartamát eredetileg is a lehető legszűkebbre szeretne volna szabni, megérett az elhatározás a mielőbbi váltásra, ám ezt Werth Henrik akadékoskodásai és a május 28-ára kiírt választások késleltették. Így is először elvi általánosságban már az április 25-én, majd részleteiben a május 12-én Minisztertanácsra fogadták el a katonai közigazgatást felváltó ideiglenes polgári közigazgatásról szóló rendelettervezetet. Az előterjesztő Keresztes-Fischer belügyminiszter kijelentette, hogy jóllehet „a polgári közigazgatásról szóló rendelet kibocsátásának törvényes alapja” nincsen, a „szükséghelyzet” teszi indokolttá, s így utólag törvényesíthető. Hangsúlyozta, hogy csupán átmeneti megoldásról van szó, „minthogy a Ruténföld önkormányzatának és ezzel egyidejűleg a közigazgatás végleges szervezetiének megállapítása előreláthatólag rövid időn belül a törvényhozás cél kerül”.⁵⁰ Ekkorra már eldöntött tény volt: a vármegyei önkormányzatok elhagyásával párhuzamosan összevont terület élére „kormánybiztos” állítandó, aki az átmeneti időre elnyeri a vármegyei törvényhatósági bizottságok hatáskörébe tartozó szabályrendelet-alkotási jogot. Határozat született a kényes kérdésnek számító határrendezésben is. A túlnyomórészt magyarok lakta Nagyszöllőst és környékét kivették Kárpátalja területéből, s fölvetődött, nem kellene-e hasonlóan eljárni „a Tisza felső folyása mellett fekvő, többségben magyar ajkú községek” esetében is.

A minisztertanács ülése után május 14-én Teleki szombathelyi beszédében már a két nappal korábban megvitatott témához szorosan kapcsolódó törvényjavaslatokról tett említést: „Azonnal a Ház elé kerül a Kárpátalja visszacsatolásáról és a magyar alkotmányhoz simuló önkormányzatról szóló javaslat is.”⁵¹ (A magyar alkotmány értelmében ugyanis a visszatért területek anyaországgal való egysítésére a törvényhozás volt hivatott.) Mindketlen szorgalmasan dolgozott a nemzetiségi ügyosztály. Június 2-ára készült el annak a Kárpátaljával foglalkozó előterjesztésnek az első része, amely Pataky vagy Oszwald miniszteri tanácsos munkája. Az előterjesztés szerzője úgy vélte, a június 10-ére összehívott új országgyűlés céláig egyelőre csak a visszacsatolásáról szóló törvényjavaslatot kellene beterjeszteni, mert az autonómia minden részletére kiterjedő „végeleges álláspont” és az „érdeklő tényezőkkel megállapodás” a rendelkezésre álló igen rövid idő alatt már nem jöhet létre, különben

⁴⁶ Ruténközigazgatási ügyei. OL ME Nemzetiségi osztály K28 45. 100. t.

⁴⁷ Ruténközigazgatási ügyei. OL ME Nemzetiségi osztály K28 45. 100. t.

⁴⁸ A Miniszterelnökség II. osztályának személyzeti ügyei. OL ME Nemzetiségi osztály 214. cs. 470. t.

⁴⁹ Padányi-Gulyás Béla: Vallomás egy elsüllyedt világról. München, 1975. 141-142.

⁵⁰ A magyar minisztertanács iratainak xerox-másolatai. 1939. május 12. K27 200. d. 98-100.

⁵¹ Teleki 90.

„elsietni a dolgot a mai bizonytalan nemzetközi helyzetben nem is lenne helyes”. Ehelyett a visszacsatolásra szóló törvénybe kellene foglalni, hogy a kormány három hónapon belül, az őszi ülésszakra köteles az önkormányzatról való javaslatot az országgyűlés elé vinni – folytatódott tovább az előterjesztés. Emellett szólt az is, hogy a visszacsatolásról rendelkező törvény nyomán a parlament két házába meghívandó kárpátaljai képviselők jelenléte és akaratnyilvánítása tenné teljessé a népszuverenitás érvényesülését. Az előterjesztés egyébként Kárpátaljának az országgal való egyesítéséről szóló törvényjavaslat nyolc pontját a Felvidékre vonatkozó, azonos tárgyú XXXIV. tc. és a Vladár-féle igazságügy-minisztériumi autonómia-tervezet korábban már említett első része alapján állította össze.⁵²

A bő két hét alatt megszülető törvényjavaslat végleges szövegét a miniszterelnök június 19-én nyújtotta be a képviselőháznak, melynek közjogi bizottsága elkészítve róla jelentését tárgyalásra ajánlotta. A képviselők június 21-én, a felsőház tagjai pedig 22-ei ülésükön vitatták meg a beterjesztett javaslatot. A miniszterelnök indoklásában kitért arra is, hogy a kormány elérkezettnek látja az időt a katonai közigazgatás polgári közigazgatás által történő felváltására. Az előzetes pártközi egyezség szellemében a képviselőházi tárgyaláskor a hozzászólók elsősorban a javaslat ünnepélyes méltatására szorítkoztak, így nyilvánítván ki a kérdésben meglévő nemzeti konszenzust. Csupán az árnyalatok és hangsúlyok árulkodtak az eltérő nézőpontokról és a sokakban felmerülő aggodalmakról. A kormánypárti szónokok kétségek nélküli pártosszal fogalmaztak. A hasonló hangnembben szóló kisgazdapárti Varga Béla azonban mintegy a sorok között figyelmeztetett a szavak és tettek, valamint a jog és a tények megvalósítandó összhangjára.⁵³ A Bajcsy-Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártjával fuzionált Függetlenségi Kossuth Párt nevében beszélő Ruppert Dezső már nyíltan intette a kormányt, „felhatalmazásával úgy éljen, hogy a visszatért terület végre szabaduljon minden szenvedéstől”, és kifejezetten óvott a Felvidéken elkövetett hibák megismétlésétől.⁵⁴

Teleki válaszában, ahogyan a miniszteri indoklásban is a külpolitikai siker nyomán támadt jóleső érzéssel nyugtázta, hogy „Kárpátalja visszacsatolása nem nemzetközi megegyezés értelmében hozott döntőbírói határozaton”,⁵⁵ hanem az anyaország és az ott élők akaratán alapszik. Nem értékelte azonban túl a revízió újabb credményét, mivel józanul a mérlegre tette az ebből származó új feladatokat, ugyanis a területgyarapodás csúttal túlnyomórészt nem magyar nemzetiségű lakosságot hozott az országnak. S a ruszinok nemcsak nemzetiségi sajátosságaiknak megfelelő bánásmódra, hanem czenfelül a mindannyiszor megígért önkormányzatra is joggal tartanak igényt.⁵⁶ Az ünnepélyes ülés végén a nyilas képviselő, Matolcsy Mátyás interpellált a kormányhoz „a Ruténföld gazdasági, szociális és politikai sajnálatos állapotainak tárgyában”. A miniszterelnök kénytelen volt elismerni, hogy a katonai közigazgatás alatt nem sikerült kielégítően „berendezni” a polgári közigazgatás alapvető intézményeit.⁵⁷

A Kárpátalja visszacsatolását kimondó és egyhangúlag elfogadott VI. tc. június 23-án megjelent az Országos Törvénytárban, és egyidejűleg hatályba is lépett.⁵⁸ A bevezetője a magyar közjogi misztika szellemében fejezte ki, hogy a terület „visszatért a Magyar Szent Korona testébe”. A kilenc paragrafus tartalmilag megegyezett a nemzetiségi ügyosztályon június 2-án elkészült változattal, a részletekben azonban már jóval pontosabban kimunkáltak bizonyult. Jóváhagyta a magyar kormánynak a terület birtokbavétele, illetve visszacsatolása végett, a törvényhozás felhatalmazásának hiányában tett intézkedéseit és rendelkezéseit. A 7. § felhatalmazta arra, hogy „a törvényhozás további rendelkezéséig megtehesse

⁵² Egyed István hagyatékában ... Ms 10.734/29

⁵³ KN 1939/I. k. 50.

⁵⁴ KN 1939/I. k. 51.

⁵⁵ KN 1939/I. k. 52.

⁵⁶ KN 1939/I. k. 53.

⁵⁷ KN 1939/I. k. 71.

⁵⁸ Magyar Országos Törvénytár. Budapest, 1940. 151-155.

mindazokat a rendelkezéseket, amelyek a kárpátaljai területek közigazgatásának, törvénykezésének, közgazdaságának és általában egész jogrendszerének az ország fennálló jogrendszerébe” illesztése érdekében szükségesek.⁵⁹ E területeken a kormány akkor is cselekedhet, ha az a törvényhozás hatáskörébe tartozik, de az így meghozott rendelkezéseket kibocsátásuktól számított fél éven belül az országgyűlésnek be kell mutatni. Mivel a szóban fogó területen országgyűlési képviselőválasztói névjegyzék hiányában országos választásokat a közeljövőben tartani nem lehetett, a törvény kimondta, hogy az itteni lakosság által korábban megválasztott képviselők és szenátorok, valamint a magyar pártok listáin pótképviselőkké választottak, és a nemzeti tanácsok tagjai közül a miniszterelnök indítványára a magyar országgyűlés mindkét házának együttes határozatával „legfeljebb” tíz személyt képviselőként meghívhat. A felsőházba a kormányzó Kárpátaljáról további két tagot nevez ki. A törvényhozás gondoskodott az állampolgárság visszaszerzésének, illetve újbóli megszerzésének szabályairól is.

A 6. § utasította a miniszterelnököt az autonómiaira vonatkozó „külön törvényjavaslat” országgyűlés elé terjesztésére. Ebben nem szerepelt semmiféle terminus, a miniszterelnöki indoklás azonban „még a folyó évben” kilátásba helyezte az önkormányzati törvényjavaslat benyújtását. Egy ilyen határidő már jóval hihetőbb volt, mint a június 19-én a miniszterelnöki programbeszédben elhangzott, júniusra vagy a nyár közepére szóló ígéret. A „június” ekkorra már meghaladtott időpont volt. Telekinek kénytelenül bár, de bele kellett nyugodnia a folyamatos halasztásba, s az önkormányzati kodifikációs munka állására tekintettel szinte érthetetlen, hogy miként remélte ilyen rövid időn belül egy nyilvánosság előtt is vállalható, az érdekeltek igényeit kielégítő és a közvélemény várakozásának megfelelő, életképes törvényjavaslat elkészültét.

A kihirdetéssel hatályba lépett VI. tc. mindamellett fontos állomásnak tűnt az autonómia újabb történetében, mert a ruszin politikai tényezők számára addig jószerivel csak a kárpátaljai nyilvánosság adatott meg, ezután képviselői mandátumuk birtokában közjogilag is értékelhető félként folytathatták küzdelmüket. A VI. tc.-kel egy időben jelent meg a kárpátaljai terület ideiglenes közigazgatásáról szóló 6200/1939. M. E. sz. rendelet, melynek elfogadásáról még a május 23-ai minisztertanács döntött, és melyet Teleki az autonómia „előfutár”-ának szánt. A rendelet a VI. tc. említett 7. §-ából eredően, eltérve a magyar jogalkotás általános elveitől „törvényeket módosít, sőt a magyar-orsz nyelvnek biztosított jogok tekintetében alkotmányos rendelkezéseken is változtatásokat eszközöl”.⁶⁰ Egyébként pedig a május 12-ai minisztertanácsi ülés kijelölte kereteket töltötte meg szabályozással, amikor az autonómia törvényben történő rendezéséig Kárpátalja élére kormányzói biztost s mellé főtanácsadót állít, akiket a miniszterelnök előterjesztésére az államfő nevez ki, s akiknek székhelye Ungvár. A kormányzói biztos gyakorolja nemcsak a vármegyei törvényhatóságokat megillető jogkört, hanem a főispán hatáskörébe utalt jogokat, és ellátja azokat a tanügyi közigazgatási és iskolai tennivalókat, melyekben a tankerületi főigazgató jár el. „A kormányzói biztost a kárpátaljai területet érintő általános érdekű kérdésekben a főtanácsadó tájékoztatja”, akinek elnökletével véleményező és indítványozó bizottságokat kell alakítani.⁶¹ A kormányzói biztos mellett adminisztrációt annak jellege szerint a belügyi- és kulszminisztérium állományába tartozó tisztviselők intézik. Minthogy Kárpátalját földrajzi és ebből következő infrastrukturális adottságai, viszonyai miatt a nyugati peremén fekvő Ungvárról hatékonyan igazgatni nem lehetett volna, a rendelet a kormányzói biztosság és a járások közé középfokú területi szervként három közigazgatási kirendeltséget iktatott. Ezeknek és járásoknak a beosztását a 14500/1939. B. M. sz. rendelet állapította meg, s a három középfokú székhely Ungvár (Ung), Munkács (Bereg) és Huszt (Máramaros) lett.⁶² A közigaz-

⁵⁹ Magyar Országos Törvénytár. Budapest, 1940. 154.

⁶⁰ Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár, 1944. 297.

⁶¹ Belügyi Közlöny, 1939. 30. sz. 769-773.

⁶² Benisch Artúr: Kárpátalja közigazgatási beosztása. Magyar Közigazgatás, 1939. 29-30. sz. 1-2.

gatási kirendeltség vezetőjét, akinek állása az alispán, a helyettesét, akinek „állása pedig a vármegyei főjegyző hatáskörével csik egy tekintet alá”, a belügyminiszter volt jogosítva kinevezni. A kirendeltség vezetőjének hatásköre ily módon magába olvasztotta az alispán, a törvényhatósági kisgyűlés, az adóügyi bizottság kivételével a közigazgatósági bizottság és a királyi tanfelügyelő jogosítványait.

Jelentős áttörést hozott a rendelet a nyelvhasználat szabályozásával. A 11. § szerint Kárpátalján „az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orsz”. Mindebből az következett, hogy az országos törvényeket ruszin nyelven is ki kell adni, valamint a kormányzói biztos szabályrendeleteit mindkét nyelven közzé kell tenni. Az államnyelvre vonatkozó rendelkezés részleges területi hatállyal egyenesen alkotmányos normát módosít, ahogyan a 7. § 3. bekezdése is, mely megengedte a belügyminiszternek, hogy a terület község- és helyneveit „az 1898. IV. törvényikkben meghatározott szabályok mellőzésével” állapítsa meg. Lehetővé vált az is, hogy Kárpátalja lakosai ruszin nyelven forduljanak nem csak a helyi, de az országos hatóságokhoz is, melyeknek a választ ugyancsak a nyelven kell megadni.⁶³

A minden valószínűség szerint a belügyminisztériumi hivatalokban Horváth Béla és Tomcsányi Kálmán államtitkárok irányításával készült rendelet a kárpátaljai igazgatás dekoncentrált formában történő statuálásával láthatóan igyekezett lerakni az autonómia sarokkövét, melyeket az addigi tervezetek alakítottak, többek között a vármegyék összeforrasztásából előállított új, tartományiszzerű területi keretet, székhelyének Ungváron történő kijelölését, a ruszint mint második államnyelvet.

Nem sokkal ezután, június 30-án sor került a Kárpátaljáról behívott képviselők parlamenti bemutatkozására. Nevükben az a Bródy beszélt, aki már akkor elhárította a neki felkínált főtanácsadói hivatal, amikor az erre vonatkozó elképzelések még igencsak kezdeti stádiumban voltak.⁶⁴ Mostani szavaiból kihallatszott az elutasítás valódi oka is. „En mint ennek a népnek, a magyar-orsz nemzetnek az egész magyar orszz törvényes népképviselő által gyakorlatilag megválasztott feje és vezére kötelességemnek tartom bejelenteni itt önöknek, a magyar nemzetnek, az egész világnak, barátainknak és ellenségeinknek, hogy a magyar-orsz nemzet a saját elhatározásából tért vissza a Szent István-i birodalomba, és otthonát, jövőjét, boldogságát új ezer esztendőre itt akarja és fogja megépíteni ősi testvérmemzetével, a lovagias magyar memzettel egyetemben”⁶⁵ – foglalta nem kevés párosszal historizáló gondolati alakzatba mondandóját a szónok. Kiderülhetett ebből, hogy magát népe bizalmából megválasztott legitim vezetőnek tekinti, sőt a „feje és vezére” fordulat saját karizmájának önhitét is kifejezte, ezért számára a főtanácsadói megbízatás ehhez méltatlan másodhegedűsi szerep lett volna csupán. De ezenkívül – összhangban lapjának vihart arató húsvéti számával – még egy lényegesebb üzenete is volt a beszédnek. Általa mintegy a ruszinság nyilvánította ki igényét nem egyszerűen a nemzetiségi, hanem immáron a nemzeti létre, a társnemzeti státusra, ami pedig olyan horvát típusú autonómiát feltételezett volna, melyet már a X. néptörvény, a Nemzeti Tanács 1936-os és Bródy legújabb tervezete is körvonalazott. Csak-hogy, szemben Milotay korábban említett, *Új Magyarországi* vezércikkében foglaltakkal, kevesen akarták észrevenni, hogy egy mindinkább nemzetté váló nép jelenti be egyre gyakrabban felnőtttségét. Föltűnhetett a figyelmes hallgatónak az is, hogy míg Teleki június 21-ii beszédében Kárpátalja visszatérését a ruszinok és magyarok együttes akaratanak tulajdonította, addig Bródy csak a „saját elhatározás”-t emlegette. Ezt úgy is érthette, hogy az autonómia a ruszin népnek nemcsak feltétel nélkül jár, hanem a két fél – a társnemzetek vezetői – között születő megállapodás tárgya. Teleki, tudjuk, e témában az érdekeltek véleményének folyamatos kikérésére, az időnként szükséges konzultációkra nagy gondot fordított, s bár ke-

⁶³ Belügyi Közlöny, 1939. 30. sz. 770.

⁶⁴ Tilkovszky 177-178.

⁶⁵ KN 1939/I. k. 290.

reste az álláspontok közeparányosát, nem törekedett, nem törekedhetett minden féllel a teljes egyetértésre.

Helyesléssel találkozott a kormánypárti padsorokban Bródynak az a mondata, mely a cschszlovák kormány által a nemzetközi szerződés ellenére sem teljesített, de az „ősi hazában” minden bizonnyal megvalósuló autonómiára vonatkozott. A ruszin politikai parlamenti szűzbeszédnek akadt még egy hangsúlyos mozzanata. Többször is megismételve bizalmat kért a magyar politikai tényezőktől a ruszin nép és azon vezetői számára, „akik a Szent István-i állameszmét súlyos megpróbáltatásokon és börtönökön keresztül eddig is képviselték”.⁶⁶ Ez a megelőző három hónap nézeteltérései utáni ünnepélyes alkalom szülte egymásra találás azonban a különböző kiindulópontok, eltérő célok és mértékek miatt, amint várni lehetett, rövid életűnek bizonyult.

Ez idő alatt már lázasan folyt a polgári közigazgatás szervezése. Marina Gyulát május 20-ától a második ügyosztályra rendelték, hogy állítsa össze Kárpátalja főbb közigazgatási tisztviselőinek névjegyzékét. A megnevezett hivatalfőnököknek lehetőleg ruszin származásúnak kellett lenniük. A munkában Marinának az a Beszkid Antal segített, aki korábban egy évtizeden keresztül bírta Prága bizalmát. A magyar kormányzat személyi kérdésekben tanúsított rugalmasságát mi sem bizonyítja jobban, hogy Pataky följánlotta Beszkidnek a kormányzói biztosság belügyi osztályának vezetését, aki először elfogadta a felkérést, majd Fenczik rábeszélésére visszalépett. Utóbb hiába gondolta meg magát, már nem tartottak igényt szolgálataira.⁶⁷

A Kárpátalja polgári közigazgatására vonatkozó rendelet július 7-én lépett hatályba, s ezen a napon vette át kormányzói biztosi hivatalát a Horthy által még június 28-án kinevezett báró Perényi Zsigmond, a március 18-ai tanácskozás résztvevője, aki e területhez családi szálakon és birtokosként is kötődött. Perényi július 16-án Huszton tartotta bemutatkozó beszédét, amelyre meghívták Bródyt is, aki helyett a városban pártértekezletet szervezett. Ezen „harcot hirdetett” az úgynevezett renegátok, Kaminszky, Ilinczky, Demkó és Marina ellen, akik szerint „a kormány szekérét tolják”. Megvádolta a magyar kormányt is, hogy a legtöbb járásba magyar nemzetiségű szolgabírót nevezett ki, holott ennek éppen az ellenkezője volt igaz. Az újdonsült kormányzói biztos a huszti bemutatkozáson szándékozott Bródyt felkérni a főtanácsadói hivatalra, ami a miniszterséggel esett egy tekintet alá.⁶⁸ A széleskörű autonómia mellett kitartó ruszin vezér azonban ezúttal sem kívánta elfogadni a megbízatást. A huszti ellenrendezvényt természetesen tudatosan időzítette, hogy ottani kemény fellépésével az önkormányzat alternatíváját ébren tartsa. Perényi a főtanácsadói tisztelet után Marinának ajánlotta fel, aki viszont azért nem vállalta, mert az egy hónappal korábban átvett tanügyi osztályt nem akarta elhagyni.

Bródy pedig lankadatlanul folytatta küzdelmét az autonómiáért. Július 22-én megalakította a ruszin országgyűlési képviselők klubját, amely memorandumot intézett Teleki miniszterelnökhöz. Ebben az önkormányzat létrehozásának követelményén felül a Szlovákia részét képező ruszinok lakta terület Magyarországhoz s vele Kárpátaljához való csatolása érdekében diplomáciai cselekvésre ösztökélték a magyar kormányt.⁶⁹

Közben július folyamán végbement Kárpátalján a nép- és földbirtok-összeírás. A polgári lakosság lélekszáma meghaladta a 667 ezer főt, ami 1910-hez képest csaknem 36%-os növekedést mutatott. A 498 ezer főnyi ruszin népesség mellett a magyarság mint „második” nemzetiség 57 ezer főt számlált.⁷⁰ Az igen fiatal korfájú népesség – több mint háromnegyedét a negyvenkilenc éven aluliak tették ki – nyilvánvalóan nagyobb fogékonyságot tanúsított

⁶⁶ KN 1939/I. k. 291.

⁶⁷ Marina 134-135.

⁶⁸ Marina 137-138.

⁶⁹ Tilkovszky 185-186.

⁷⁰ Az 1939. évi kárpátaljai nép-, földbirtok- és állatösszeírás eredményei. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1940. 2-5.

a radikális eszméáramlatok, az ukránofil és ruszsofil törekvések iránt. Sokan kifejezetten rokonszenveztek a kommunista Szovjetunióval. Közöttük különösen nehéznek ígérkezett a magyar állam iránti lojalitás felkeltése. Ehhez lett volna szükség a megelőző húsz esztendő cschek alkotta közigazgatásánál hatékonyabb és rátermettebb közigazgatásra. Nem véletlenül tulajdonított ennek akkora jelentőséget maga a miniszterelnök is, aki amint a kárpátaljai bevonulás után nem sokkal a helyszínen tájékozódott az állapotokról, úgy a frissen bevezetett polgári közigazgatás működését is saját benyomásain keresztül szerette volna megismerni. Ezért vállalkozott július 21-e és 24-e között az újabb utazásra, amelyről azután a 25-én összeült minisztertanácson számolt be. De jellemző módon nem a közvetlenül tapasztalt és hallott hiányosságokról, a katonai közigazgatástól megörökölt túlkapaszkodásokról, a csendőrség időnkénti indokolatlanul durva fellépéséről tartott leltárszerű felsorolást, hanem éppen azon alapelvekről, melyeknek megtartása elejét veheti az efféle sérelmeknek. Egyszerre követelt a hatóságoktól erélyt és szolgálatkészséget, s hogy mindezt olyan „történelmi feladat”-ként éljék át, melynek teljesítése Kárpátaljának az anyaországgal való szervezetszerű egységesítéséhez vezet.⁷¹ A minisztertanács határozatot fogadott el arról, hogy a kárpátaljai kormányzói biztos a Teleki megfogalmazta maximák szellemében szóban utasítsa az ottani hivatalokat, tisztviselőket és a csendőrséget.

Különösen a nyelvhasználat terén fordult elő számos jogsértés. A huszti járásbírószágon például megtiltották a ruszin nyelv használatát a hivatalos helyiségekben. Kiváltképpen a csendőrség reagált türelmetlenül és nem egyszer brutálisan, ha a kihallgatott személy élni kívánt nyelvi jogaival. Az ilyen szórványos sérelmeket azután felerősítették az átmenettel járó bizonytalanság, az igazságtalannak mondott pénzbecserélés, a kevés számú munkaalkalom miatti panaszok.⁷²

Teleki nemzetiségpolitikai felfogásának központi eleme volt a nyelvhasználat méltányos és nagyvonalú biztosítása. A rendeleti szabályozáson túl foglalkozott ezzel július 5-én a Kárpátaljára „vonatkozó intézkedések összehangzatos végrehajtásának biztosítására hivatott államtitkári értekezlet”, majd miniszterelnöki utasításra július 13-án újra tárgyalták a kérdést. A minisztertanács július 7-ei és 25-ei ülésén arról határozott: „célszerűségi okokból egyelőre mellőzendő, hogy a visszatért kárpátaljai területekre vonatkozó nyelvhasználati szabályok ... továbbmenően rendeleti úton állapíttassanak meg.” A nyelvhasználati szabályok továbbfejlesztésének ezért szükségképpen miniszteri belső utasítások formájában kellett történnie. A nemzetiségi ügyosztály Teleki megbízásából augusztus 2-ára elkészítette a belső utasítások irányelveire vonatkozó minisztertanácsi határozatok pontos összefoglalóját, s az iratot a miniszterelnök aláírásával megküldték az illetékes minisztereknek. Eszerint a kárpátaljai közhivatalok a szóbeli érintkezésben a ruszin nyelvet kötelesek használni, ha az ügyfél ezen a nyelven fordul hozzájuk, ugyancsak vonatkozik a beadványokra is. A nyomtatványok, a hivatali helyiségek feliratainak kétnyelvűsége szintén követelmény. A határozatok egyike külön kiemelte, hogy Kárpátalján a ruszin nyelv „nem nemzetiségi, hanem második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni, és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni.”⁷³

A polgári közigazgatás megszervezésének idején megcsappant a nemzetiségi ügyosztályhoz érkező vagy éppen a sajtóban megjelenő önálló autonómiairtervezetek száma. Pedig előtte valamivel, június folyamán még társadalmi és szakmai szervezetek is kísérleteztek véleményük, elgondolásaik formába öntésével. A minisztérium szempontjából ezeknek inkább a közhangulatot „cseszlő” szerepe lehetett, mintsem a későbbi kodifikációt akár csak a legcsekélyebb mértékben is segítő haszna. Legtöbbjüket azzal tehetjük ad acta, hogy alkot-

⁷¹ Tilkovszky 186.

⁷² Flachbarth Ernő iratai. OL K 763 I. cs. d/dosszié

⁷³ Egyed István hagyatékában ... Ms 10.734/15

mányjogi szempontból „amatőr jellegű munkálkodás eredményei”.⁷⁴ A kárpátaljai helyzet összetettségét mi sem mutathatta jobban, mint az, hogy az Autonóm Földműves Szövetségből és a Nemzeti Tanácsból Bródyék által kizárt Popovics Mihály társaival egyenesen Horthyhoz fordult. Levelükben leszögezték, a ruszinok „semmi körülmények között sem kívánnak politikai határokat az Anyaországgal szemben. Nekünk kenyér és munka kell, nem határok kellene”.⁷⁵ Királyháza magyar és ruszin lakosainak június 18-i emlékirata is hasonló okból utasította el az autonómiát.⁷⁶

A kisebbségi jog elismert hazai műhelyének számító, Faluhelyi Ferenc jogászprofesszor vezette pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet is kidolgozta a maga javaslatát, és megküldte a miniszterelnökségnek és több minisztériumnak. Míg Jaross Andor felvidéki miniszter „jogászilag pongyolá”-nak nevezte a tervezetet, addig Hóman Teleki figyelmébe ajánlotta.⁷⁷ A nemzetiségi ügyosztály lapszéli megjegyzései inkább Jaross véleményével találkoztak. A „vázlat” érezhetően egyszerű és takarékos, mint az indoklásban leírták, a „legolcsóbb” megoldásokra törekedett. Az önkormányzatot csupán a beligazgatásra, a vallás- és közoktatásügyre szabták. E két területen gyakorolhatná az „önkormányzati törvényhozás” törvényalkotási jogát. Az önkormányzati törvényhozás tagjait nem kellene külön választani, mert személyükben azonosak lennének a Kárpátalján választandó képviselőkkel és innen való felsőházi tagokkal. Ez a már itt sem problémamentes kettőzés a végrehajtás területén viszont, s ebben feltétlenül igazat kell adni a nemzetiségi ügyosztály széljegyzetírójának, valóságos „igazgatási abszurdum”-ot idézett volna elő: „Kárpátalja kormányzati szerve a kárpátaljai miniszter, aki egyben ennek a területnek a kormányzója is.” Nem lehet valaki ugyanis egyszerre tagja a központi kormánynak és vezetője az önkormányzati végrehajtásnak, hiszen ez két különböző feladatkör. Az egyszerűnek és takarékosnak szánt tervezet egy ponton árult el némi merészséget. Bródyval, Bethlennel egyezően a felállítandó kárpátaljai dandár számára megengedte volna a ruszin vezényleti nyelvet.⁷⁸

Augusztusban a Belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályán szövegezték az addigi lecszakaszerűbb törvényjavaslatot.⁷⁹ A harmincegy paragrafusból álló munka már alapvetően a területi autonómia partján állt, bár a bevezetésben még kísértett a minisztérium korábbi álláspontja, mivel önkormányzati jogokat nem Kárpátaljának, hanem a „magyarorosz” népnek adott. Az egész törvényjavaslat különben a kárpátaljai közigazgatási status quoból indult ki, mert a 6200/1939. M. E. sz. rendeletben szabályozott igazgatási rendszer elemeit kapcsolta össze az önkormányzatiság abraoncsával. Így például a közigazgatási kerületek (a rendeletben közigazgatási kirendeltségek) vezető tisztviselője az ispán ugyanazokkal a jogosítványokkal bírt a javaslatban, mint a kirendeltségvezető. A hasonlóság oka kézenfekvő, mindkét munka házigazdája a belügyminisztérium volt.

A hangsúly ily módon az önkormányzatiság részletes kidolgozására került. Ebben az autonómia „fő szerve a magyarorosz (vajdasági) nagygyűlés”, amely statútumokat és szabályrendeleteket alkot. A statútumalkotási jog az oktatás- és vallásügyre, a szabályrendeletalkotási jog pedig a vármegyei törvényhatóságok számára biztosított területre terjedne ki. A nagygyűlés statútumai és szabályrendeletei államfői jóváhagyással válnának hatályossá. A nagygyűlés hatvan, az országos választási szabályok szerint választandó képviselőből és hivataluk révén tagságot nyert személyekből állna. A nagygyűlés által javasolt három személy közül a miniszterelnök előterjesztésére az államfő nevezné ki a nagygyűlés elnökét, aki

⁷⁴ Nemzetiségi, vegyes ügyek. OL ME Nemzetiségi osztály K28 198. cs. 442. t.

⁷⁵ Magyarországon élő rutének általános és kormánybiztossági ügyei. OL ME Nemzetiségi osztály 45. cs. 96. t.

⁷⁶ Magyarországon élő rutének általános és kormánybiztossági ügyei. OL ME Nemzetiségi osztály 45. cs. 96. t.

⁷⁷ Nemzetiségi, vegyes ügyek. OL ME Nemzetiségi osztály K28 198. cs. 442. t.

⁷⁸ Nemzetiségi, vegyes ügyek. OL ME Nemzetiségi osztály K28 198. cs. 442. t.

⁷⁹ Egyed István hagyatékában ... Ms 10.734/16

együttal az önkormányzati igazgatás első embere lenne. Az állami végrehajtó hatalom képviselője ugyanakkor a miniszterelnök előterjesztésére az államfő által kinevezett kormányzói biztos, akit a javaslat bővített főispáni hatáskörrel ruházna fel, ellenőrizné a törvények és miniszteri rendeletek végrehajtását, valamint meghatározott körben utasítást adhatna az alárendelt hatóságoknak, így az önkormányzati szerveknek is. A belügyminisztérium tehát a területi autonómia gondolatával együtt magáévá tette Bethlen közjogi leleményét e két funkcióról. A javaslatkészítő az önkormányzat székhelyéül a közvélekedéssel egybehangzóan Ungvárt jelölte meg, azonban magát a várost kiemelte az önkormányzat területéből.

A törvényjavaslat-tervezet szintetikus jellege, időzítése miatt nagyon valószínű, hogy Teleki szeretne volna minél előbb a képviselőházban betervezni, megfellelven ezzel a nyilvánosság előtt többször is vállalt határidőknek. Az elmaradás okát azonban alighanem megvilágítják Telekinek a javaslatához augusztus 30-án készített több oldalon sorakozó paragrafusokénti megjegyzései. Ezek egyaránt véltek fölfedezni mind jogi, mind politikai hibákat a szövegben. Rámutattak a belső ellentmondásokra, kifogásolták az egyes pontok túlságos részletezését, más esetben pedig a szűkszávúságot. Az utóbbira példa, hogy a tervezet nem sorolja föl taxatív a kormányzói biztost megillető jogokat. A vajdának viszont Teleki szerint „több súlyt és jelentőséget kellene ... adni lényegben is, de különösen a fogalmazásban”. A politikai hibák között említette Teleki azt a jogi logika alapján amúgy is fölösleges paragrafust, amely az önkormányzati jogosítványok megvonásának lehetőségéről szólt, hiszen az ilyen „nyers” kifejezés bizalmatlanságot szül. Eléggedetlen volt Ungvár státusának rendezésével is, itt jegyezte meg egyfajta summázatként: „Az egész törvénytervezetnek hibája, hogy nagyon látszik a védekezés az önkormányzat ellen.”⁸⁰

A belügyminisztériumi törvényjavaslat-tervezettel szembeni politikai-alkotmányjogi elégedetlenség és az itt is megnyilvánuló tudósi koherenciaigény indította a miniszterelnököt arra, hogy volt tanártársát, a közigazgatási jog professzorát, sereg tanulmány és könyv szerzőjét, Egyed Istvánt kérje föl arra, hogy az összegyűlt anyag és a kialakult szempontok, elvek alapján végczzze el a kodifikációs munkát. Egyed minden szempontból alkalmasnak látszott a feladatra. Tudományos munkássága a hozzáértést, alkotmányvédő konzervativizmusa, a *Magyar Szemlén* keresztül Bethlenhez és köréhez, ezenkívül pedig Telekihez fűződő személyes kapcsolatai a politikai megbízhatóságot szavatolták.

A következő napokban azonban Magyarország közvetlen szomszédságában olyasvalami történt, ami gyökeresen megváltoztatta a Kárpát-medence népcinek, államainak életlehetőségeit. A Lengyelország területén szeptember 1-jén kitört világháború hatásai a szomszédság okán azonnal elérték az ország geopolitikailag kiváltképpen rengésveszélyes zónáját, Kárpát-alját, és ez az autonómia ügyét is egyre inkább a kényszerpályák felé terelte.

⁸⁰ Egyed István hagyatékában ... Ms 10.734/17

VASAS, GÉZA

On the crossroads of Ruthenian autonomy (March-September, 1939)

When Sub-Carpathia (Ruthenia) [*Kárpátalja*] was reannexed to Hungary upon the collapse of the Czechoslovak state in the middle of March, 1939, the various governments in Budapest had been promising the mostly Ruthene population self-government for nearly two decades in case of an integral revision. And, of course, they had never failed to mention that the Czechoslovak state was continually violating its obligation to establish Ruthenian autonomy, promised in the minority treaty signed at Saint-Germain-en-Laye.

The time to make good the Hungarian promise came just at a time when the man at the head of the government was Pál Teleki, who as a geographer had been clearly endeavouring to reconcile the demands of a political and economical entity in the Carpathian Basin with the needs of minority and/or regional self-governments. Teleki wanted a political consensus that would include relevant persons and political forces in Hungarian public life, as well as loyal Ruthenian politicians. The consensus was nearly complete in that autonomy was necessary and the parties were bound by their given word.

Most of the innumerable plans for autonomy drafted between March and September, 1939 were of either of two opinions. One argued for the so called popular (cultural), the other for territorial autonomy. Although the existing county system would perhaps have been administratively more compatible with the popular autonomy, the Department of Nationalities of the Prime Minister's Office as well as most of the prominent persons who submitted proposals were trying to find a way to establish territorial autonomy. The reason lay mostly in Hungarian constitutional traditions and in the political tradition that explicitly left individuals to decide which nation or nationality they wished to belong to. That is why the popular principle, a favourite of the German (National Socialist) constitutional law, was regarded with considerable dislike.

In the meantime, a number of opinions were also formulated that explicitly conflicted with the intentions of the government. While the representatives of the Ruthenian Magyars would, in their heart of hearts, have restricted the jurisdiction of the autonomy to the minimum, the Ruthene autonomists laid claim to an autonomy as extensive as that of Croatia between 1868 and 1918, which meant the status of co-nation [*társnemzet*].

Due to the wide range of views and opinions, and to the lack of time, the Hungarian government, in the summer of 1939, in want of a consensual bill, laid the foundations of an autonomy in the near future by decree. Imposed from above, this solution was a peculiar mixture of deconcentrated administration and self-government.

The paper discusses the material, consisting of protocols, plans, proposals made at the Department of Nationalities of the Prime Minister's office that has, through a curious stroke of luck, recently been recovered, and the originals of which were probably destroyed during the last days of World War II in Hungary.